



## Çift Taraflı Defter Tutmanın Zihniyet Kökenleri

Kürşat Haldun AKALIN<sup>1</sup>

### ÖZ

Çift taraflı defter tutma düşüncesinin gerisinde yatan düşünce, son derece basittir, alacaklar bir tarafa ve borçlar da öbür tarafa olmak üzere her bir işlem iki ayrı deftere yazılır, gelirler sağ sayfada yer alırken harcamalar sol sayfaya yazılır. Günün sonuna gelindiğinde, bu defterin sağ ve sol sayfaları toplanır, her iki toplamın mutlaka birbirine eşit olması gerekir, varlıklar ile borçlar mutlaka denk olmalıdır. Şayet gelirler ile hasılatlar giderler ile harcamaları aşarsa, veya alacaklar ve satışlar borçlar ve alışlardan fazlaysa, bu firma kâr etmiştir, aksi durumda da zarara uğramıştır. Çift taraflı defter tutma sayesinde bir girişimin hesapları arasında kopmaz bir bağ kurulduğu ve aralarında sıkı bir bağlantı sağladığı için; rasyonel ekonomik etkinlik ile çift taraflı defter tutma, kesinlikle birbirinden ayıramaz, ikisi arasındaki bağıntı birbiriyle sağlanacak uyum şeklini gösterir. Çift taraflı defter tutmanın ahlaki ve dini dayanakları, imanlı ortaçağ girişimcisinin günah hakkında çok özenli ve dürüst bir içerikteki zihin meşguliyetinden kaynaklanmıştır. Bu makale araştırmasının gayesi, çift taraflı defter tutma hesaplama uygulamasının son dönem ortaçağ ahlak çevrelerinden nasıl çıktığını göstermek, skolastik ahlak dogmasının geliştirdiği günah çıkartma ayininin yansımalarıyla nasıl ticari hayata yerleşmiş olduğunu açıklamaktır.

**Anahtar kelimeler:** Sermaye piyasaları, borsalar, halk kapitalizmi, servetin yaygınlaştırılması

### ABSTRACT

#### The Origins of Double-Entry Bookkeeping

The idea behind double-entry bookkeeping is extremely simple: each transaction is recorded in two separate books, as a credit (earning) in one and a debit (expenditure) in the other. At the close of daily business, the sum of both should balance, that is, the assets and the liabilities should be equal. If earnings and returns exceed outgoings and expenditure then that firm has made a profit, otherwise a loss. The relationship between rational economic action and double-entry bookkeeping is absolutely indissoluble: through double-entry bookkeeping, an enterprise's accounts are inextricably linked and tightly bound



DOI: 10.26650/ISTJCON372357

<sup>1</sup>Assoc. Prof. Dr., Osmaniye Korkut Ata University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Osmaniye, Turkey

#### Corresponding author/Sorumlu yazar:

Kürşat Haldun AKALIN,  
Osmaniye Korkut Ata University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,  
Department of Economics,  
Osmaniye, Turkey

**Phone/Telefon:** +90-328-827-1000

**E-mail/E-posta:** akalinhaldun@yahoo.com

**Date of receipt/Geliş tarihi:** 20.07.2017

**Date of acceptance/Kabul tarihi:** 28.09.2017

**Citation/Atf:** Akalın, K. H. (2017). Çift Taraflı defter tutmanın zihniyet kökenleri. *Istanbul Journal of Economics*, 67, 1-29.  
<https://doi.org/10.26650/ISTJCON372357>

together. The moral and religious foundations of double-entry bookkeeping arose from a scrupulous preoccupation with sin on the part of the faithful medieval entrepreneur. The aim of this article is to explore how the double-entry bookkeeping methodology emerged from the moral milieus

of the late Middle Ages; how scholastic moral dogma insinuated itself into commerce mirrored by sacramental confession.

**Keywords:** Çift taraflı defter kaydı, rasyonel ekonomik etkinlik, kapitalizm

## EXTENDED ABSTRACT

Though the birth of accounting coincides with capitalism, the moral foundations of accounting thinking can be traced back to theological debates raised during the Reformation. The purpose of this article is to explicate how the two religions, Judaism and Christianity that divided into Roman Catholicism and Protestantism, have successively revealed the nature of accounting to moralize people's day-to-day conduct. Max Weber and Werner Sombart maintained that accounting uses Puritan or Jewish beliefs in day-to-day activities and faith management. But Weber's argument that economic rationality needs a rational and systematic ordering of assets and liabilities, as in the capital account, is not uniform and varies across cultures, despite the near universal reach of capitalism. In, particularly, the medieval Catholic world, ranging from Lucca Pacioli on one hand to merchants on the other, the act of writing on the bottom of books of accounts in the name of God to whom they were addressed, was a widely observed practice. For this reason Sombart and others ruminating on accounting and capitalism have stressed that they had been resting upon religion as a common base since the Middle Ages. According to Sombart, Judaism has suggested that believers should practice metaphoric books of accounts, wherein faith in God is recorded as for credit and should be balanced through actual conduct, reflecting mankind's indebtedness to the Lord. In rabbinic theologies, faith offered by God should lead the believer to conduct him/herself righteously so that his/her behavior is consistently aligned with God's expectations. Thus Sombart argued that, effectively, people are rewarded for duties performed and punished for duties neglected, the rewards and punishments being received partly in this world and partly in the next world. Also puritan believers secretly record their lives on a daily basis, ready for Judgment Day. A twofold relationship to God is revealed through the Old and New Testaments of accounts. Firstly, in this life, the believer is rewarded when

commanded duties are completed; the individual is in peace and acknowledged by other community members as a righteous person. God's rewards are worldly power in the form of success, profit, and conquest. Conversely, if duties are not performed, man is punished on Earth through vocal and public revelation of guilty conduct. God's punishments are losses, scarcity, unfulfilled needs, indigence, occupancy, earthquakes, and extreme weather events. In addition to Puritan and Jewish peoples, on Judgment Day, the individual encounters God and the regularity of the accounts is verified by the Lord. If accounts are not representative of actual conduct in life, the self will be punished in the next life. If his/her accounts are fair, reward becomes possible but is enabled only if the accounts are balanced. Balance or imbalance is appraised on the basis of comparing biographical accounts, commandments, and performance. In case of imbalance, the believer may sincerely repent him/herself and be rewarded for acknowledging poor conduct and being fair subsequently. The rabbinic literature insists on the privacy of such books and the prohibition of any intrusion between God and the believer. The Puritan and Judaist outlook that by faith the believer must fulfill duties ordered by the Lord and accounts for them as debit. Fulfilled duties balance commandments from faith. Balanced books are rewarded by God, rewards being a net result and therefore accounted for by credit. Unfulfilled duties being missing, faith has no counterpart. A dual mechanism is observed. First, unfulfilled duties are recorded as an offense to God diminishing value to Him, viz. as negative debit (wicked conduct) and result in retributions from God. Retributions are expected in this life, for the offender to have a chance to rebalance the account. If missing duties are not dealt with at all, when the Jew dies, God punishes him/her in the next life. Especially, Judaism reveals four issues relevant to contemporary accounting practice. First, the notion of balance between commandments revealed by God through laws and actual conduct, stresses double-entry thinking. Everything, every item, every activity, every amount of money has a counterpart, nothing existing per se. This leads to the second issue regarding evaluation models. It is obvious that faithfulness and divine commandments cannot be known, measured, or evaluated. Therefore, and consistent with rabbinic literature, only the believer can faithfully identify what the Lord expects from them, no intermediary being legitimate to articulate any doctrine of God's will. Thirdly, as

individual accounts are not subjected to any human control, God will exert His on Judgment Day. The two books will be examined by God, who will either reward the righteous or punish the wicked. Faithfulness can be found in the fairness of accounts and in the balance of commandments ordered by God and those actually honored. In Christian theologies, it is commonplace to consider God revealed to the world through three features: the Father, Jesus, and the Holy Spirit. Roman Catholic theologies agree that only the clergy are habilitated to approach God and can thus act as conduits between Him and believers; the first intermediary being Jesus, sent to clean mankind's sins. Effectively, people are reckoned by their acts, evil leading to Hell, good work to Paradise, and repentance for poor conduct to Purgatory before God decides to send the guilty to Hell or Paradise. So Roman Catholicism differs from Judaism and Puritanism, because the Puritan or Judaist believer is called for directing capabilities and skills at the maximization of capitalistic profit.

## 1. Giriş

Rasyonel ekonomik faaliyet, çift taraflı defter tutma hesabıyla<sup>1</sup> başlayan modern muhasebe teknikleri aracılığıyla denetim altında tutulan, teşebbüsteki tüm çabaların planlanan maksimum kâr hedeflerine yönlendirilmesini gerektirmektedir. En yüksek düzeyde hesaplamayı ve muhasebeyi olanaklı kılan rasyonel teknolojinin<sup>2</sup> işyerindeki örgüt yapısına uyarlanmasıyla; sadece işin

<sup>1</sup> "Defter tutmada tek girişli kayıt ve çift girişli kayıt olmak üzere kabul edilmiş iki sistemin olmasına rağmen, çift taraflı kayıt tek girişli kaydın yerini almış, muhasebe denildiği zaman da hemen akıllara çift girişli hesap yöntemi gelmiştir. Zira düz yazı şeklindeki tek girişli işlem kayıtları zaman içinde hiçbir gelişme gösterememiş, kusurlu kayıt olarak olduğu kalmıştır. Tek girişli hesap kaydında defter kaydı düz yazıyla, 8 Kasım günü Jones 100 çift ayakkabıyı 300S bedelle almıştır şeklinde yazılırken, çift girişte defter T defteri şeklinde kullanılmış, mallar, müşteriler, satıcılar için sayfa borçlu-alacaklı şeklinde işlenmiştir. Her işlemde T şeklindeki deftere çift giriş yapılmıştır. Verilen örnekte 300S mal hesabı alacaklandırılmış, veresiye satış nedeniyle de müşteri Jones hesabı 300S borçlandırılmıştır. Son derece kolay olan çift taraflı defter kayıtlarında her hesabın sonucu çok kolay bir şekilde görüldüğü için, sürekli geliştirilmiştir. Çift taraflı defter kaydında hesaplama açısından yani matematiksel olarak hiçbir sorunla karşılaşmadığı halde, burada hesapların adlandırılmasındaki farklılık ciddi bir sorun kaynağı olmuştur. Örneğin borç-alacak kelimeleri mülk-taahhüt sözcükleriyle sürekli karıştırılmıştır. Borç-alacak kelimelerinin hesap adı olarak kullanılması rasyonel fakat mülk-taahhüt kelimeleri irrasyonel olduğu için mülk-taahhüt nitelemesi zaman içinde unutulup gitmiştir. Çift girişin sol tarafı hesabın borcunu oluştururken sağ tarafa da alacaklar yazılmıştır." (Cleve, 1964, s. 6)

<sup>2</sup> "Eylem, öznel anlamına göre yarar arzusunun tatminiyle ilgili olduğu kadarıyla ekonomik yönelimlidir. Ekonomik eylem, bir aktörün kaynaklar üzerindeki kontrolünün temel dürtüsü içerisinde ekonomik amaçlara

hesaplar altında denetimini sağlayan ve gerçek durumunu gösteren muhasebe kayıtları gelişmemiş, fakat bir bütün olarak kapitalist sistem<sup>3</sup> de işlerlik kazanmıştır. Modern muhasebenin başlangıcını oluşturan çift taraflı defter tutma, kapitalist sistemin olduğu kadar kazanç maksatlı rasyonel ekonomik faaliyetin de başlamasını sağlamıştır. Gelirin, hasılanın, satışların ayrı bir sayfaya yazıldığı, aynı şekilde, giderin, harcamanın, alışların ayrı bir sayfaya yazıldığı, her günün sonunda bu iki rulonun toplamının alındığı çift kayıt hesabının işaretlerine, sevapların ve günahların ayrı ayrı toplanıp farkının alınmasına yönlendiren Eski (Yasanın Tekrarı 7: 9-11) ve Yeni (Vahiy 20: 11-15) Ahit'te rastlanmaktadır. Eski ve Yeni Ahit'in dayandığı temel düşünce, cennetle ödüllendirilerek veya cehennemle cezalandırılacak kişiye, adaleti sağlamak maksadıyla işlediği her fiilin adil bir şekilde değerlendirildiği garantisinin verilmesiydi. Kişinin sonsuz akıbetini belirleyen temel ilke olarak altın kural, Eski ve Yeni Ahit'te de bulunmaktadır. Kendin için yapılmasını istemediğin bir şeyi hiç kimseye yapma, kendin için

yönelik olarak barışçıl bir biçimde uygulanmasıdır. Rasyonel ekonomik eylem, bu yönelimde gereçsel rasyonellik, yani düşünülmüş planlama gerektirir. Ekonomik eylem bir şeyin uygulanacağı hedefi seçme problemine yönelmiştir; teknoloji ise, hedef belli olarak uygun araçların seçimi problemine yöneliktir. Teknik rasyonelliğin teorik tanımı açısından teknik sürecin ürününün herhangi bir anlamda faydalı olup olmadığı tamamiyle önemsizdir. Modern zamanların teknolojik gelişmesi olarak büyük oranda kâr elde etmeye yönelik olduğu gerçeği teknoloji tarihinin en önemli gerçeklerinden birisidir. Fakat ne kadar önemli olursa olsun, bu ekonomik yönelim teknolojinin şekillendirilmesinde tek başına durmuyordu. Bütün zamanlardaki ve özellikle günümüzdeki ana vurgu teknolojik gelişmenin ekonomik olarak belirlenmesi üzerinedir. Rasyonel hesaplama ekonomik etkinliğin temelini oluşturmasa, ekonomik temelinde belirli çok özel koşullar olmasaydı, rasyonel teknoloji asla ortaya çıkmazdı. Rasyonel ekonomik kâr üretimine özgü bir para muhasebesi formu mevcuttur, bu sermaye muhasebesidir. Sermaye muhasebesi kazanç fırsatlarının ve kâr amaçlı bir yatırımın başındaki toplam varlıkların (mallar ve para) değerlemesi yoluyla kâr amacı güden etkinliğin başarısının değerlendirilmesi ve doğrulanması ve bunun sürecin sonunda kâla mevcut veya edinilmiş varlıkların benzer değerlendirilmesi karşılaştırmasıdır; sürekli işleyen kâr amacı güden bir kuruluş örneğinde aynı şey muhasebe dönemi için yapılır. Her iki durumda da varlıkların başlangıç ve son durumları arasında bir bilanço çizilir. Sermaye muhasebe defterlerinin bilançosunda yatırım için mevcut kâr araçlarının para değeridir; kâr ya da buna göre zarar başlangıçtaki bilanço ile dönemin sonundaki bilanço arasındaki farktır. Teknik açıdan, kâr amacı güden bir girişimin ve bir tüketim biriminin muhasebe hesaplamaları, ihtiyaçların karşılanması amaçları ve onların hizmet ettiği kâr üretimi gibi temelde farklıdır. Bir pazar ekonomisinde her türden rasyonel hesaplama, özellikle de sermaye muhasebesi, fiyat ve bunların değişimleri beklentilerine yöneliktir; zira bunlar pazarlık ve rekabetteki çıkar çatışmaları ve bu çatışmaların çözümü tarafından belirlenir. Kârlılık muhasebesinde bu teknik açıdan şimdiye kadar ki en gelişmiş form olan çift taraflı defter tutmada özellikle net bir şekilde ortaya konur. Buradaki kurgu, bireysel hesaplar sistemi vasıtasıyla bir girişimdeki farklı bölümler yada bireysel hesapların birbirleriyle takas operasyonları yürütülmesine, böylece teknik anlamda en mükemmel biçimde her bireysel adım yada önlemin kârlılığı üzerinde bir kontrol sağlanmasına imkan verir." (Weber, 2012, s. 175)

<sup>3</sup> "Kapitalizmi ortaya çıkaran son merci faktörü, sürekli rasyonel nitelikteki teşebbüs, rasyonel muhasebe, rasyonel teknoloji ve rasyonel hukuğun olmasına rağmen; sadece bunlarla da kalınmamakta, rasyonel ruh, genel olarak hayat üslubunun rasyonelleşmesi ve rasyonel iktisat anlayışı da bunları tamamlayan zaruri faktörler olmaktadır. Rasyonel bütün ahlak ve ekonomik ilişkilerin başlangıcı, gelenekselliği sona erdiren ortaya çıkmıştır." (Weber, 1950, s. 354-355)

olmasını istediğın bir şeyi de herkes için dile anlamında yorumlanacak olan bu altın kural, böylece, tanrısal yargılamada her kişi için kurulacak mizanın temel ölçütünü oluşturmaktadır. Altın kuralın temel mantığı, her kişi kendi fiillerinden sorumlu tutulacağı ve tanrı nazarında bir kişinin başkalarına sağladığı yararlılık ölçüsünde değer kazanacağı uyarısına dayanmaktadır. Şu halde tanrıya inanan her kişi, her gün veya her an, yapmakta olduğu davranışları ve hatta bu eylemlere azmettiren hisleri, sağlayacağı zarar/yarar ölçeceğine göre sürekli bir denetim altında tutma sorumluluğunu üstlenmiştir. İnanan insan, kendisine olduğu kadar karşılaştığı her insana yönelik de merhametli olmak zorundadır. Zira merhametin temel niteliği, hiçbir insana (hatta hiçbir canlıya, varlığa) zarar vermemek ve her insana da karşılığını ummaksızın yardım etmektir.

Hemen hemen tüm dinlerde<sup>4</sup> var olan altın kuralın temel ölçü alındığı tanrısal yargılama, her kişi üzerinde, cehennem (zarar) veya cennetle (kârla) sonuçlanan bakiye bir fazlalığa dikkatleri çekmektedir. İlk önce çifte kaydın ve daha sonra da çift taraflı defter tutmanın temelini teşkil eden bu kalan (bakiye) fazla, zihinsel ve tanrısal olduğu kadar kişisel kefarete (günaha karşı bedel ödeme) duygusuyla kendisini hesaba çeken bireyin vicdanının tüccarların hesabına uyarlandığı anda, Avrupa'da rasyonel muhasebe başlamıştır. Ortaçağ Avrupa'sındaki musevi bir finansör için verdiği borç ile aldığı alacağı arasındaki her olumlu fark (faiz) kazancın kaynağı olarak bakiye verirken; tüccarı da, satın aldığı malların fiyatlarını ve bu malları alıcısına ulaştırıncaya kadar yaptığı harcamaları hesap defterinin bir sayfasına yazıp toplamakta, satışlardan sağladığı hasılatı da diğer sayfaya yazarak toplamakta, bu iki sayfa toplamalarını karşılaştırarak gelir ile gider kalanına göre kâr mı ettiğini

<sup>4</sup> "Gerçekten dünyanın bütün büyük dinleri, 'kendiniz için arzu ettiğiniz her şeyi başkaları için de yapın' nasihatıyla özetlenen altın kuralı, kendi kutsal metinlerinde çeşitli versiyonlarda barındırmışlardır. Hristiyanlık, 'insanların size nasıl davranmasını istiyorsanız siz de onlara öyle davranın, kutsal yasanın ve peygamberlerin söylediği budur' (Matta 7: 12). Konfüçyüsizm, 'kendin için istemediğın hiçbir şeyi başkalarına asla yapma, ancak bu sayede kendine karşı beslenebilecek öfke ve nefreti olduğu kadar kırgınlık ve küsmeleri de kökünden yok edebilirsin' (Analects 12:2). Budizm, 'kendini incinmiş olarak hissettiğın anda bile, hiç kimseyi incitme' (Udana-Varga 5,1). Hinduizm, 'kendine yapılmasını istemediğın hiçbir şeyi bir başkasına yapma, üstlenilen yükümlülüğün tamamı işte budur' (Mahabharata 5, 1517). İslam, 'kendin için istediğini din kardeşin için de istemediğın müddetçe, iman etmiş olmazsın' (Hadis). Judaizm, 'sana kötü gelen hiçbir şeyi dindaşın için yapmamalısın, yasanın tamamı ve tefsirin özü işte budur' (Talmud, Shabbat 3id). Taoizm, 'komşunuzun iyiliğini kendi iyiliğıniz olarak görün ve komşunuzun zararını da kendi kaybınız olarak kabul edin' (Tai Shang Kan Yin P'ien). Zerdüştlük, 'tek başına kalmanın bir iyiliği de, kişinin kendisi için iyi görmediği hiçbir şeyi bir başkasına yapamamış olmasıdır' (Dadisten-I-dinik, 94, 5)" (Steven ve Roselyn, 2010, s. 4)

yoksa zarara mı uğradığını rakamsal olarak görebilmektedir. Önce çift kayıt hesaplama ve sonra da çift taraflı defter tutma finansörün ve tüccarın<sup>5</sup>, ekonomik faaliyetini denetim altında tutmak isteğinden kaynaklanmış, istediği her an sayfa toplamlarını karşılaştırmak yöntemiyle, kâr da mı yoksa zararda mı olduğunu bilmek istemesinden kaynaklanmıştır. Böylece günahları azaltmak ve sevapları da çoğaltmak telkiniyle vicdanlarda oluşturulan tanrısal muhasebe, başkalarına yararlı olmak ve iyiliğini istemek altın kuralından kopmuş; gelirin ve satışın sevap, harcamanın ve alışların da günah olarak algılandığı çifte kayıt hesaplama tekniğine dönüşmüştür. Artık ortaçağ Avrupa'sının finansörü ve tüccarı için, harcamalar ve hasılatlar, tanrısal yargılama huzurundaki bir kişinin olumlu bakiyesi (sevap fazlası = hasılat fazlası) önemine kavuşmuştur. Aldığı borçların veya tükettiği malların, tıpkı işlenmiş günahlar gibi, kendi mahvına olacağı duygusuna kapılan tüccarlar ve finansörler; verdikleri borçlardan ve sattıkları mallardan sağladıkları kazançları birer sevap olarak algılamalarıyla, Avrupa'da reformun kapısını açmışlardır. Faizcilikten olsun ticaretten olsun sağlanan her kazancın, mesleki faaliyette başarı ve tanrının nazarında da seçilmişliğin işareti olarak kabul edilmesiyle, Avrupa'da kalvinist/puritanist yorumlar kök salmıştır. Avrupa'da reformist hareketin en uç noktasını oluşturan kilise karşıtları akımının metodist kolunu kuran John Wesley, Daniel DeFoe ve Samuel Pepy'nin yanısıra faydacılık düşüncesinin öncüsü sayılan deist Benjamin Franklin; kişisel vicdani olan bireysel muhasebe inancının<sup>6</sup> veya nefsi hesaba çekme

<sup>5</sup> "Çifte kayıt hesaplama, ortaçağın son dönem tüccarların verdikleri borçları takip etme maksadından olduğu kadar, kilise ve cemaate yönelik duyduğu bağlılık hissinden kaynaklanmıştı. Tüccarların tanrıya karşı üstlendiği, kazandığı her tutarı belgesine dayanarak eşit değerinden kaydetme sorumluluğunu ve bu bağlılık duygusunu; sonlukla, sınırlılıkla, yaratıklılıkla, hayvanilikle, yoksunlukla, kötülükle ve günahkarlıkla kuşatılmıştır. Özellikle günah deyimi, dürüstlüğü yok eden bir eğilim olarak, ortaçağ zihniyetini betimlemektedir. Diğer bir deyişle, çifte kayıt hesaplama yöntemi, ortaçağın imanlı ve dürüst girişimcisinin günahla ilgili olarak kendi zihninde düştüğü kaygılarından kaynaklanmıştır. Bu, paranın hesabı olsa dahi kötü bir zihin meşguliyeti değildi; zira borç para işlemlerinden kazanç sağlamak, hiç kuşkusuz, kilise hukukuna açıktan açığa çığnemek demektir. Ortaçağın tüccarı kendisi tamamiyle ahlaki ve vicdani olan duygusal bir ortam içinde bulmuş, sadece kilise otoritelerinin yasalarına uyarak değil fakat bunları iç dünyasına hakim kılarak dürüstlüğü zorunluluğunu kavramış, böylece de doğrudan kendi vicdanının sesini dinlemiştir." (Aho, 2005, s. xiv)

<sup>6</sup> "Talmud'da melekler bir adama karşı suçlamalarda bulunduğu zaman, Tanrı, şu andaki konumu nedir, dürüst birisi midir yoksa günahkâr mı, diye sorunca; melekler, onun ne durumda olduğunu bilemiyoruz, diye yanıt verirler. O zaman Tanrı, günahlarını bir tarafta ve iyi amellerini de başka bir tarafta toplayın, hangisinin diğerini aştığını söyleyin, der. Bu hesap imanı, parasal muhasebeyle ve özellikle de kâr kavramıyla çok yakından ilgilidir. Günahlar harcamalar olarak ve iyi ameller de gelirler şeklinde dikkate alınmıştır. Bakiye ise zarar ya da kâr olarak değerlendirilmiştir." (Akalin, 2007, s. 1)

asketikizminin<sup>7</sup>, parasal olduğu kadar ahlaki de olan çift taraflı defter tutmaya dönüşmesine katkı sağlamışlardır.

## 2. Dünyevi Asketikizme Geçiş Sürecinde Yükselen Rasyonel Ekonomik Faaliyet

Kültürleri, rasyonellik seviyesini belirleyen dinî durumlarının bir ifadesi olarak gören Max Weber'in düşüncesine göre<sup>8</sup> Tanrı'ya yönelmeyi manastırın duvarlarıyla

<sup>7</sup> "Bu çağda keşiş, rasyonel yaşayan, metodik olarak çalışan ve rasyonel anlamdaki bir hedefe, yani gelecekteki hayatına yönelen bir insandı. Dua etmek uğruna sadece keşiş için saatin kongu çalar ve gün saatlere taksim edilirdi. Manastır cemaatinin ekonomik hayatı, daima rasyoneldi. Reform bu sisteme kati bir şekilde nüfuz etmiştir. Uhrevi asketikizm sona ermiştir. Protestanlığın asketik öğretisi, dünyevi asketikizmine uygun gelen bir ahlak meydana getirmiştir. Yoksulluk gerekli değildir, ama zenginlik peşinde koşmak da, insanı, pervasızca zevklere düşürerek baştan çıkartmamalıdır. Böylece, Sebastian Frank reformasyonunun ruhu, 'manastır hayatından kaçma fikrine sahip olabilirsin, ama şimdi herkes kendi hayatında tam anlamıyla bir keşiş haline gelmelidir', şeklindeki kelimelerle özetlemesinde çok haklıdır. Bundan dolayı, doğruluk, dürüstlük en iyi bir yol olarak kabul edilmiş; ve böylece de, Quakerler, Baptistler, Methodistler arasında teşebbüsün, işin hiç durmaksızın tekrar edilmesi olgusu, Tanrının daima kendisini gözettiği, gördüğü hissiyatı üzerine kurulmuştur. Tanrıtanımaz bir günahkar, zenginliğe giden yoldan birine girerek tevekkül edemez; onlar, ancak iş yapmak istedikleri zaman bize yönelirler; takva sahibi dindar bir kimse ise, servete yönelen yoldan daima emindir." (Weber, 1950, s. 365-367)

<sup>8</sup> "Kurtuluş, kendisini tanrının bir aracısı olarak gören kişinin gerçekleştirdiği aktif ahlaki faaliyetinin, ahlaki davranışların idarecisi olarak tanrı tarafından verilmiş bir karşılığıdır. Dinsel kurtuluşa yöntemli ve düzenli bir yaşama tarzıyla ulaşma olarak tanımlanan, kurtuluşa yönelik bu yaklaşım biçimine asketik (çilekeşlik) diyeceğiz. Dinsel anlamda dünya, bir sosyal ilişkiler sahası olarak insanı günah işlemeye azmettiren neredeyse bir kötülükler diyarıdır. Dünya, sadece ahlaki olarak akıl dışı olmakla kalmayıp kutsal olan her şeyden kopup uzaklaştıran bedensel zevkler diyarı olduğu için değil, kurtuluşa ulaştıran etkin eylemler üzerinde odaklaşılmasına engel olduğu için de günaha çeken yalanlarla doludur. Gerçek kurtuluşa ulaştıran bu eylemler üzerinde odaklaşma, dünyadan yani toplumsal ve psikolojik içerikteki bütün ailevi bağlardan kurtulmayı olduğu kadar, ticari malların veya mülklerin mülkiyetinden kopmayı gerektirdiği kadar, tüm canlılara özgü cinsel yaklaşımlardan da tamamıyla uzak durmayı da gerektirir. Uhrevi asketiklik içindeki bir kimsenin, her hangi bir şekilde bedensel yada maddesel dünya işlerine yönelmesi, tamamıyla tanrıyı terk etme veya tanrıya yabancı kalarak isyan etme olarak reddedilmektedir. Bu, yaşanan gerçek dünyayı ret eden, uhrevi asketikizmdir. Diğer taraftan, kurtuluşa ermesini sağlayan en önemli faktör olarak kişinin davranışı üzerine odaklaşma, tanrının sevgi ve dürüstlük yarasını yaşamının her anına hakim kılarak kendisini tanrının seçilmiş bir aracı olarak hisseden bireyin dindarlığıyla dünyaya katılmasına da, dünyevi asketikizm denilmektedir. Artık bu dünya, dinsel asketikizm sorumluluk sahası haline dönüşmüştür. Dünya, çilenin ve yoksunluğun çekildiği fakat ekonomik kazanç ve mesleki başarıya yönelindiği bir yükümlülüğü içermiş olduğundan, asketik doğal haklar temelinde rasyonel bir işleve kavuşmuş, reformun ve devrimin yanında yer almıştır. artık çilekeşin yaşadığı bu dünya, rasyonel olarak düzenli bir şekilde yerine getirildiği bir meslek halini alır. Zevk içinde rahat bir hayat sürmek asketik için kesinlikle yasaklanmış olmasına rağmen, rasyonelleşmiş ahlaki yargılara bağlı kalarak ve tanrısal hoşnutluğu esas alarak, katı yasalar altında işleyen ekonomik faaliyete etkin şekilde katılmak kendisinin meslek anlayışını oluşturacaktır. Fakire özgü yaşayışıyla dünyayı kazanç ve başarıya ulaştıran bir çile diyarı haline çeviren dinsel rasyonalist için, kavuşulan başarı ve kazanç yada kısaca zenginlik, tanrının bu dindar kimseye verdiği lütuf ile ihsanı olarak görüldüğünden, servet ile mülk Tanrının çilekeş yaşam tarzına beslediği hoşnutluğun bir ifadesi olarak takdis edilmiştir. Artık toplumda hakim kılınmak istenilen rasyonel-yasal düzenin doğrudan tanrı iradesinin bir görünümü olduğu öne sürülse, zenginlik ve kazanç toplum için gerekli görülse bile; dünyevi çilekeşliğin bir gereği olarak, servetin kişisel olarak kullanılması veya mal ile mülkün gaye haline gelerek tanrının yerini alması yasaklanmıştır. Dünyayı asketik olarak yaşayan kimse, kişisel yaşamını tamamıyla rasyonel bir sistem altında disiplinli kılmasının bir gereği olarak, zevk ile rahatlık diyarı olarak da kullanılacak olan dünyanın



ve seçilmiş olduğuna inanılan kilisesinin hiyerarşik atamalarına sığmayan ruhban heyetiyle sınırlandıran orta çağ Katolikliğinin, bütün toplumsal olgu ve insanî güdülerinden tamamıyla terk ve ret halindeki asketik inancından; kadcercilik itikâdıyla, inancın ibadetle ispat edilmesinin ilâhî kurtuluşa tesir edemediği kanaatine vararak, hiç bir aracıyı kabullenmeksizin, hiç bir kimsenin irşadına da boyun eğmeksizin, Tanrısıyla derin, bir yalnızlığa bürünen kalvinistin seçilmişlik inancına geçilmiştir. Karşılıksız yardımı büyük ölçüde sona erdiren<sup>9</sup> seçilmişliğin işaretlerini meslekî başarısında görebileceği şeklindeki ümidiyle, münzevi hayatı ve çilekeşliği kendi işyerinde yaşamasıyla kalvinist asketikizme geçilmiştir<sup>10</sup>. Böylece

ahlaki olarak tüm bu irrasyonelliklerini reddetmesiyle de, tam anlamıyla rasyoneldir. Artık kişi, kendi hayatı ve davranış tarzı bakımından, bilinçli ve yöntemli olarak kendi kendisi üzerinde denetim kurmuş demektir. Dünyevi yükümlülükleri sadakatle yerine getirmeyi dindarlığın bir gereği haline getiren asketik protestanlığı içermektedir." (Weber, 1964, s. 281)

<sup>9</sup> "Kişisel olmayan ve ekonomik bakımdan rasyonelleşmiş karakterdeki saf ticari ilişkiler; hiç de açıkça ifade edilmemesine rağmen, ahlaki dinlerin çok güçlü tesiri altındadır. Toplumsal kurumlara dayanan bir ekonominin maddi gelişmesi, genel olarak kendi nesnel kurallarını izleyen piyasa ilişkilerinden kaynaklanır; piyasa kurallarına karşı bir serkeşlik, ekonomik başarısızlığı getirerek, uzun dönemde ekonomik çöküşe neden olur. Ekonomik bir yapının rasyonelleştirilmesi, tam olarak tartıştığımız anlamdaki maddileşme süreçlerini de daima beraberinde getirmiş; özel şahıslara hayırsever yakarıları vasıtasıyla, nesnel rasyonel iş fiillerinin evrensel kontrolünü olanaksız kılmıştır. Kapitalizmin işlevsel bir hale getirdiği maddi dünyası, böyle hayırsever bir yönelmeye tahammül etmemeyi kesinlikle belirtir. Kapitalist ekonomi dünyasının bu rasyonelleşmesinde, sadece belirli şahısların itaatsizliklerine ve güvensizliklerine karşı dinsel hayırseverliğin gerekleri çökmemiş, bütün sistemlerde ortaya çıkan fakat gerçekte kendi anlamını tamamen kaybetmiştir." (Weber, 1964, s. 216-217)

<sup>10</sup> "Hiç kuşkusuz, sunulan bu dinsel fikirlerde,tarihi seyirinde en mükemmel haline nadiren rastlanabilen,sadece ideal tiplerle açıklığa kavuşturulan kalıplar yoluyla ilerleyebiliriz. Zira, tarihsel gerçekliğin kesin sınırlarının aşılmasının olanaksızlığı nedeniyle, yalnızca kavramsallaştırılan dini fikirlerin en uyumlu ve en mantıklı biçimlerinin araştırmasını yapmak suretiyle özel önemlerini anlamayı ümit edebiliriz. Artık bir inanç haline gelen kalvinizm; Hollanda, İngiltere ve Fransa gibi en yüksek gelişmenin olduğu ülkelerde, 16. ve 17. asırlarda görülen büyük politik ve kültürel çalışmaların odak noktasıydı. Kadcercilik öğretisi, o sıralar ve genel olarak günümüzde bile kalvinist dogmanın en dikkate değer bir özelliğiydi. Bu gün bile her okumuş insan tarafından bilinmesi uzak bir olasılık olan kadcercilik öğretisini ele almadan geçemeyiz. Kadcercilik öğretisini, en iyi, hiçbir kiliseye bağlı olmayanların ve Baptistlerin amentüsü şeklinde açıkça tekrarlanmış olunan 1647 Westminster imanının güvenilir kelimelerinin muhtevasından öğrenebiliriz. Tanrının takdiriyle, Kendi şanının tezahürü uğruna, bazı insanlar ve melekler sonsuz hayatla mukadder kılınmış ve diğerlerine ise sonsuz ölüm yazılmıştır. İnsana mukadder kıldığı hayatı, Tanrının daha dünyayı kurmadan önce, kendi sonsuz ve değişmez niyetiyle, gizli maksadının ve mükemmel keyfinin iradesine göre, sadece kendi şanının inayeti için, yazmıştır. Bütün yaratıkların içinde insanların sadece küçük bir kısmının, yalnızca Tanrının şanına ve haşmetine araç olması anlamında, sonsuz lütfu için seçilmiş olduğu gerçeği, şüphesiz J.Calvin için de muhtemeldi. Sadece Tanrının kendisi hür olduğundan, hiç bir yasaya bağlı kalmadığının idrak edilmesinden bu yana; Tanrının müstakil hükmüne adaletin dünyevi ölçülerini uygulamak, anlamsız olduğu kadar Haşmetini de tahkir etmek demektir. Bizim bildiğimiz, yalnızca,insanlığın bir kısmının himaye görmüş, kalanının ise lanetlenmiş olarak kalacağıdır. Beşeri hüner veya günahkarlığa, bu kısmetinde kısmen de olsa bir rol atfedilmesi; ezelden beri bir karara bağlanmış Tanrının mutlak hür iradesini, beşeri tesir yoluyla değiştirmeye zorlamak gibi olanaksız bir ayrırlığa düşmek demektir. Gerçek bir püriten, mezarına defnedilirken bile dinsel ayinin bütün alametlerini tamamıyla ret etmiş; batıl inanca ve kurtuluş üzerine büyüsel ve kutsal güçlerin tesir ettiğine kendisinin hiç güvenmediğini göstermek için de, ihtiyatlılıkla, en yakınlarını ve en değerlilerini, ilahisiz ve ayinsiz olarak defnetmiştir. Zira, Tanrının lanetlemeye niyetlendiği kimseler için, Onun lütfuna nail olmayı

eskiden zorlamayla dıştan kurulmak istenilen dinsel baskı, bireyin kendi iç dünyasında kurulmuş, başarısızlığa neden olacak her sapma, en büyük bir günah olarak görülerek, cemaatten atılmasına neden olmuştur. Özellikle, ilahi kurtuluş için yazgısında seçilmiş olma ümidi, Tanrının atadığı ve yükselmesi için fırsatlar tanıdığı dünyevi faaliyetindeki başarılarıyla pekiştiren müritle; dünyayı reddeden asketikizmin bütün zorunluluklarını terk ederek, azizlerin ruhlarına da hiç sığınmaksızın, ayinler ve yortularla kurtarılmaya itibar etmeksizin, içsel bir tevazu içinde doğrudan Tanrıya yönelmek suretiyle kendilerine olan güvenlerini kazanmışlardır. Dünyevi asketikizmin dürüstlüğe, çalışkanlığa, dakikliğe, sorumluluğa ve tutumluluğa yönelten güduları sayesinde; edinilen yüksek kazançların kişisel lüks tüketime akması engellenmiş, rasyonel yaşama biçimiyle de sermaye birikiminin oluşumu olanaklı olmuştur.

Toplumun kültürel temelindeki rasyonelleşmenin, Jean Calvin'in (1509-1564) kadercilik inancına dayanan asketik öğretisiyle özellikleri açıklanan dindeki rasyonelleşmeyle<sup>11</sup> başladığını savunan Weber; böylece, kalvinizmle sosyal

---

sağlayan büyüsel bir araç olmadığı gibi, başka her hangi bir araç da yoktur. Her inanan, eninde sonunda 'ben, seçilmişlerden biri miyim ve lütfâ nail olduğumdan nasıl emin olabilirim' şeklinde bir sorunun yanıtına yönelecek, bütün diğer ilgilerini terk edecektir. J.Calvin'in kendisi için, bu, bir sorun değildi. Calvin, kendisinin Tanrının bir aracı olarak seçilmiş bulunduğunu hissettiğinden, kendi kurtuluşundan zaten emindi. Luther'in günahkarlıktan kurtulamayan kimselerin kendilerini Tanrıya teslim etmeleri halinde lütfunu vaat ettiği tövbekar imanlarındaki alçak gönüllülüğün yerine; kapitalizmin kahramanlık çağından günümüze kadar gelen örneklerinin soyutlandığı katı püriten tüccarların arasında kendisine güvenen azizlerin yetişmelerini yeniden keşfedebiliriz. Diğer taraftan, bu kendine güveni elde etmek için mücadeleli dünyevi faaliyet en uygun bir araç olarak sürekli telkin edilmiştir. Zira, sadece mesleki faaliyet dinsel şüpheleri tamamıyla dağıtır ve lütfun keskinliğini sağlar. Azizin hayatı, sadece bir maksadın, ilahi kurtuluşun üstünlüğüne yönelik olmasına rağmen; kesinlikle bu sebebe dayanarak, bu dünyada tam anlamıyla rasyonelleşti ve Tanrının şanını dünya üzerinde arttırmaya hizmet etmek suretiyle tamamıyla hakim oldu. Asketikizmin her rasyonel tipine benzer olarak püriten de, özellikle duygulara karşı durmayı öğreterek, bir kimseyi, değişmeyen güdülerini sürdürmeyi ve davranmayı muktedir kılmaya çalışarak; kavramın psikolojik anlamdaki bu biçimselliğinde, kişiye bir şahsiyet kazandırmaya gayret sarf etti." (Weber, 1984, s. 98, 110-112, 118-119)

<sup>11</sup> "Özel servetin üretilmesinde asketikizm, sahtekarlığı olduğu kadar tamahkarlığın tahriklerini de kınamıştır. Asketikizmin kınayıp karşı çıktığı açgözlülük ve mammonizm olarak gördüğü para hırsı, kişinin zengin olmak amacıyla peşinde koştuğu şeylerdir. Servetin kendisi, bir tür günaha sürüklenmez. Ancak burada asketikizm, her zaman iyiyi aradığı kadar kötülüğü de yaratan bir güç olmuştur. Zira asketikizm açısından mülk ve para, kişiyi ayartmasıyla kötülüğe meylettiren güçlerdir. Eski Ahit'e uygun olarak ve iyi işlerin ahlaki değerlerine de benzeyerek asketikizm, para kazanmayı hedef alarak zenginlik peşinde koşmayı son derece kınanılacak bir hal olarak görmüş olsa da; mesleki faaliyet içinde çalışmasının bir karşılığı olarak kazanca veya başarıya ulaşılmasını da tanrı kutsamasının bir işareti olarak yüceltmektedir. Kazanç maksatlı faaliyeti benimsemesinin de ötesinde, dünyevi mesleğinde hiç durmaksızın sürekli disiplin içinde sistematik olarak çalışmasının dini değerlendirilmesi, asketikizme ulaştırılan en yüksek aracı olmuştur. Ayrıca kazanç/başarı maksatlı sürekli ve yoğun çalışmanın, yeniden doğuşun ve içten gerçek inancın en açık ve kesin delili olması, kapitalizmin ruhu olarak adlandırılan dünyevi asketikizmin yayılmasının temel nedeni olacaktır. Tüketimin sınırlandırılarak azaltılması kazanç peşinde koşma çabasının serbest kalarak yükseltilmesiyle birleşince, bunun kaçınılmaz bir tek fiili sonucu olacaktır, asketik duyguların daha çok tasarruf yapmaya zorlamasıyla gerçekleşen sermaye birikiminin yoğunlaşmasıdır. Servetin kişisel tüketime

faaliyetlerin anlam bağı ve ekonomik davranışların da güdüsünü oluşturan bir ideal tipin yaratıldığını, kuramsal olarak öne sürmüştür. Nitekim, bu ideal tip vasıtasıyla, kalvinist öğretilerin aşılacağı hayat tarzı, bir önceki kültürel yapının normları tarafından ret edilen ve günah sayılarak men edilen belli bir faaliyet tipini meşrulaştırmıştır<sup>12</sup>. Bu sebeple, yaşama tarzının içeriğini oluşturan kalvinist asketik

harcanarak yok edilmesi, doğal olarak sermayenin verimli yatırımının artırılmasına katkı sunmuştur. İnsan tanrının şanıyla kendisine lütfedilen malların mutemedidir. Mesellerde anlatılan hizmetkârın dürüstlüğü ve çalışkanlığı gibi, o da kendisine güvenilip emanet edilen her bir penny'nin hesabını her an vermeye hazır olmalıdır; kazancından bir kısmını tanrının şanını yüceltmek emeliyle ekonomik faaliyetinde tutmak yani işini genişletici yatırım yapmak için kullanmak yerine, kendi zevkleri uğruna savurması, en azından yazgısındaki seçilmişliğini tehlikeye atması demektir. Sürekli kılınmış mesleki başarıyı veya ekonomik kazancı seçilmişliğinin işaretleri olarak benimseyen insanın, mülklerine karşı üstlendiği bu görevi hizmet eden bir mutemet gibi kesin itaati zorunlu kıldığı duygusu, yada tıpkı bir kazanç makinesi gibi doğru olması gerektiği düşüncesi, buz gibi ağırlığıyla bütün hayatının üzerine çöker. Mülkleri arttıkça tanrıya karşı üstlendiği doğruluk ve tutumluluk sorumluluğu da artar, kazancı ve serveti ne kadar artarsa artsın asketik yaşama tutumla yöneldiği yaşamında şahsi tüketimlerini azaltarak kanaatkarlık sınavından başarıyla çıkar, tanrıya ait mülkleri arttırmak ve ekonomik etkinliği genişletmek sorumluluğunu daha şiddetli hisseder, mesleğindeki gayretle tanrı şanını yüceltmek uğruna hiç durmadan çalışma zorunluluğu yani kazancını artırma sorumluluğu da artar. Artık fakir olmayı istemek hasta olmayı istemek gibidir; fakirliği yaratan aylaklık ve tembellik kadar uğranılan zararlar ve başarısızlıklar da kınanılmaktadır, çünkü bunlar tanrının şerefine zarar vermektedir." (Weber, 1984, s. 172)

<sup>12</sup>"Dindar bir Katolik, ekonomik sorunlarla ilgili olarak kendisini sürekli olarak papalık buyruklarını çiğneyen ve bunlara uymamanın tam sınırında olduğunu hisseder. Katolik dindarın ekonomik davranışı, yalnızca günah çıkartmadaki rebus sic stantibus ilkesine dayanarak hoşgörülmekeydi, bu toleranslı tutum kapsamında fakat ihtimaller dahilinde kazanç güdüsüne yaklaşılmaktaydı. Sonuçta Katolik bakış açısına göre, kazanç güdüsüyle ekonomik faaliyette bulunmak tümüyle yanlışti; insanların ihtiyaçlarını tatmin maksadıyla sınırlandırılmış olsa bile, bu, tanrıya ayrılacak zamanı azalttığı için, tanrı nazarında asla uygun olmayan bir uğraşıydı. Oysa Yahudilerin ekonomik faaliyetlerinin veya daha çok emellerinin tanrı yasasıyla çelişen bir yanı olmadığı için, kazanç maksatlı ekonomik faaliyetlere izin verilmiş, para kazanma çabasının özellikle tefecilik işlemlerinin toplumda yol açabileceği kötülüklerine rağmen faizcilğe ahlaki olarak pek karşı çıkılmamıştır. İşinde daha çok para kazanan Yahudi'yi kazancıyla tanrının kendisini ödüllendirmiş olduğu duygusuna kesinlikle karşı çıkılsa bile, kazanç maksatlı işinde Yahudinin Tanrı yasasına bağlı kaldığı düşüncesi haklılık kazanır. Ne kadar çok para kazanırsa kazansın, Yahudi'nin ekonomik başarısı, dindarlığının bir sonucu olarak ahlaki yargılarına bağlanamaz. Oysa püriten ekonomik başarıları, doğrudan dinsel eğiliminden kaynaklanmaktaydı. Püriten dinsel rasyonelliğini ekonomik faaliyetine yansıtmaktaydı, çünkü Püriten bir Katolik gibi ahlaki olarak kınanacağı duygusuna asla kapılmadığı gibi, bir Yahudi gibi tanrı buyruğunun boşluklarını aramıyor veya kardeş-yabancı ayrımcılığı üzerine kurulan çifte standart yasalara da sığınmıyordu. Kazanç peşinde koşmayı ve daha çok servet biriktirmeyi, seçilmişliğinin kanıtı olarak gördüğü için Püriten, dinsel inançlarını ve tutkularını ekonomik faaliyetinde gösterebiliyordu. Yaşadığı her anında tanrının sevgi ve dürüstlük yasasına bağlı kaldığı için, Püriten, iş hayatında vicdanının sesini dinliyor, kazancıyla tanrı ile uzlaştığının bilincine varıyordu. Böylece, Püriten, rasyonel ve yasal kıldığı ekonomik faaliyeti sayesinde, inancını ve ahlaki mezyetlerini olduğu kadar bütün yaşama tarzını doğrudan iş üzerinde somut bir hale getirebiliyordu. Yine de hiçbir sofu Püriten, insan ayrımcılığıyla Yahudilere izin verilen ve felaketlere yol açan tefeciliği olduğu kadar, kişilerin hatalarından yararlanarak para kazanmayı, hileli tartı veya sahtekarlık sayesinde bol kazanç elde etmeyi, koloni sömürgelerinden aşırı para kazanmayı tanrı rızasına uygun olduğunu kesinlikle düşünemezdi. Quakerler ve Baptistler, tanrının temel yasasının her insana dürüstlükte ve sevgide eşit davranmayı zorunlu kıldığına kesinlikle iman etmiş oldukları için, ürünlerini herkes için tek fiyatla satmışlar, herkesle yasal ve hakka uygun iş ilişkisine girerek herkesin güvenini kazanmışlardır. Böylece her kesimden insana asla aldatılmayacağı duygusunu kazandırmışlardır. Farklı mezheplerden hatta ateistlerden olan insanlar, kendi çevreleriyle alış veriş yapmak yerine Baptist ve Quakerleri yeğlemiş, paralarını kendi cemaatlerinden olan şirketlere yatırmamış, dürüstlüğünden emin oldukları bu şirketlere paralarını emanet etmişlerdir. Dürüstlüğüyle herkesin güvenini kazanan Püritenler de, tanrının huzurunda yaptıklarına inandıkları işlerinden çok yüksek kazançlar elde ettiler." (Weber, 1964, s. 172)

inancı, sadece, söz konusu bu ideal tipin benimsenerek halka tanıtılması ve aktarılması yoluyla maksada yönelik kazanç fiilinin anlam bağını ifade ederek<sup>13</sup> sürekli kazanç takibini meşrulaştırmakla kalmamış; bununla birlikte, toplumsal yapının şekillenmesini ve ekonomik örgütlenmenin oluşumunu sağlayan toplumsal faaliyetlerin, gerçekleşen bu değer yönelmesine uygun olarak yeni bir içerik kazanmasında fonksiyonel bir rol de oynamıştır. Bütün iktisat ahlakının ve ekonomik faaliyetlerin başlangıcı, Katoliklerin uhrevi asketikizminin<sup>14</sup> aksine, Püritenlerin dünyevi asketikizmi yüceltmeleriyle ve Musevilerin de çifte standartlı yasalarına duydukları bağlılık üzerine kurdukları rasyonalizmi geliştirmeleriyle, ticari faaliyetin meşru kılınması olmuştur. Calvinist ekonomik ahlakı<sup>15</sup> oluşturan

<sup>13</sup>"Kalvinistin yaşanılan bu dünyaya bakışı tamamıyla farklıdır. Teoride dünyayı reddetmez, dünyevi işinde dünyadan yararlanmaktan da vazgeçmez. Dünyayı korkunç bir kötülük diyarı olduğunu bilse de, bu dünyadan asla tek başına vazgeçmez; kurtuluşa mesleki faaliyeti içindeki dürüstlük hali ve sıkı çalışmasıyla ulaşmak istediğinden, tembellik içinde uyşuk bir hayata kapılarak rahatlık içinde olmaz. Bu yaratıklar aleminin günahkar iğrençliğinin farkına varmış olsa da kalvinist, tüm günahlara zihninde karşı çıkmış ve kötülüklere karşı mutlaka teslim olmamak gerektiğini anlamış olmasına rağmen; son derece dikkatli ve sistematik bir şekilde sıkı çalışmaya yönelmekte, çalışmasındaki yoğunluğu derece derece arttırarak varlığa tapınmadan olduğu kadar kibirden ve benlikten de kopup kurtulmak istemektedir. Böylece kalvinizm, dünyanın içinde ve insanların arasında çekilen çileyi temel almış, dünyevi araçlara tamamıyla mantıklı ve kapsamlı bir şekilde yönelmiş, dünyevi asketikizmini kazanç ve servet içinde olurken dahi bir fakir gibi yaşamak üzerine kurmuştur. Dünyevi çileleşlik, bedensel ilgileri en katı bir disiplin altına alarak içgüdüsel bütün duyguları tamamıyla yok etmeyi gerektirdiği gibi, duyuşal yaşama kesin sınırlama getirerek dünyevi araçları gerekli ve yararlı kılınmasını da sağlamıştır. Dünyevi çileleşlik sayesinde kişinin kendi kendisini yönetmesi ve kendisi üzerinde hoşgörüsüz bir denetim kurması, herkese sevgi ve dürüstlükte eşit davranmayı emreden tanrı yasasına bağlı kalınarak yaşanılan hayatı kutsal kılmıştır." (Troeltsch, 1981, s. 606-607)

<sup>14</sup>"Her şeyin tanrı takdirinin gizli fakat yadsınamaz gücü altında gerçekleştiğinin bilinci altında olan kalvinist, mesleki başarılarını ve ekonomik kazançlarını seçilmişliğinin görünen kanıtları haline getirerek, protestanlığın asketik ahlakını oluşturan dünyevi asketikizmin ekonomik ahlakıyla da uyum içinde olmuştur. Calvinist asketik ahlak, Katolikliğin kuramsal ve geleneksel ahlakından tamamıyla farklıdır. Calvinist ahlakta, çalışma ve servet kilisenin hükmü dışına çıkarılmış dünyanın içine ve insanların arasına taşınmış, para kazanma emeli saf dinsel güdülerle ret edilmemiş, en iyi hayırseverliğin insanlara iş sağlayarak elde ettiği gelirle ihtiyaçlarını kendisinin karşılamaında olduğu belirtilmiştir. Calvinist ekonomik ahlakla Lutherizm arasındaki farklılık da belirgindir. Lutherizm, kazanç sağlama görevi yerine daha çok kardeşlik sevgisini mesleki etkinlikte öne çıkartmış, mesleği daha çok tarım kesimi ile el emeği işçilerine ve büro çalışanlarına özgü görmüştür. Oysa Calvinist asketik ahlakının öngördüğü rasyonel ekonomik faaliyet ve hesaplama ruhu, fakire özgü yaşama lüksten kaçınmayı ve daha çok biriktirmeyi şart koşarken, Lutherizm para kazanmayı açıkça reddetmekte ve aşırı diğerkâmlığı öngörmektedir." (Troeltsch, 1981, s. 812-813)

<sup>15</sup>"Calvinist ekonomik ahlakı, günahın kefareti ve sıkı kontrol altına alınması gayesi üzerine kurulmuştur. Dürüstlük içinde düzenli ve devamlı çalışma yoluyla günahattan korunma ve günahları affettirme düşüncesi, rasyonel ve sistematik bir tarzda disiplin altına alınan ekonomik faaliyetin Protestanlıkta daha da gelişmesini sağlamış; az ya da çok kendine uygun bir mantık muhakemesini de beraberinde getirerek, kalvinist ahlak tembellik ile yarasızlığı tüm kötülüklerin kaynağı olarak görmüş, mesleki çabalarda uğranılan tüm zarar veya başarısızlığı da kötü ahlakın doğal bir sonucu saymıştır. Ahlak ile bütünleştirilmiş böyle bir çalışma görüşü, Püriten güdülerle daha da geliştirilmiş, örneğin Quakerler arasında iş ortamında kalma ve işe hazırlanma dahi tanrısal aydınlanma olarak görülmüştür. Calvinist ahlakla, daha çok üretmeye yönelmiş güçlü ve sistematik bir güdüyle, bir taraftan aynı asketik dürtülerle, kişisel tüketim üzerinde çok ciddi sınırlandırmalar getirilmiş ve lüks tüketimden tam anlamıyla sakınılmış, üretim dışına harcama yapmanın değersizliği ve haddini bilmezliği üzerine çok etkili vaazlar verilmiştir. Böylece kalvinist

dünyevi asketizmin dürüstlüğe, çalışkanlığa, dakikliğe, sorumluluğa ve tutumluluğa yönelten güduları sayesinde; edinilen yüksek kazançların kişisel lüks tüketime akması engellenmiş, rasyonel yaşama biçimiyle de sermaye birikiminin oluşumu olanaklı olmuştur. Daha çok kazanç sağlayarak kendisini Tanrının bir mutemedi gibi görmenin iç huzuruna eren kalvinist, dünyaya ve dünyevi işlere Katolik ve Lutheristlerden çok farklı bakmaktadır. Kalvinist, bu dünyaya yaklaşımıyla, tanrının kendisini ezelden seçmiş ya da seçmemiş olduğu endişesini<sup>16</sup>,

asketik ahlakı, burjuva kapitalizmini oluşturan rasyonel ekonomik faaliyetin ahlaki ifadesi halini almıştır. Orta sınıfların ekonomik ahlakı haline gelen kalvinist asketizmle, toplumun büyük bir çoğunluğu yaşama kapitalist rasyonel ahlakla bakmaya başlamış; işbölümüne sistematikleşme, uzmanlaşma üzerinde odaklaşma, yararlılık duygusuyla kazanca yönelme, kazanç maksatlı ekonomik etkinliği üstlenilecek tek tanrısal görev olarak görme, edinilen mülkleri ve sağlanan yüksek kazançları tanrı adına koruma ve arttırma vs gibi emeller kalvinistin yaşam idealleri halini almıştır. Tüm parasal servetin ve mülklerin tek ve mutlak sahibinin tanrı olduğuna inandıkları için, kalvinistler kendilerini tanrısal mülkün idarecisi ve tanrıya ait paraların mutemedi olarak görmüşler, tanrısal lütfun kiliseye değil de ekonomik işleri kapsamında kendilerine emanet edildiğine inanmışlardır. Bu tarz bir rasyonel ekonomik faaliyet, tanrıya ait servet ile mülkü yönetmekle görevlendirildiği duygusuyla kalvinisti bedensel zevklere düşmesini ve dünyevi gururlara kapılmasını önlemekte, kazanç maksatlı çalışma görev bilinci altında yaşamın her anında tanrıya hizmet etmiş olmanın mutluluğunu hissetmekte, katı bir dürüstlük ve her insanı kuşatan sevgi yaklaşımıyla iş hayatında herkese güven vermekte, fakir ve aylak haldeki insanlara iş vererek onları günahın pençesinden kurtarmayı tanrıya karşı üstlenilmiş en büyük görev olarak görmekte, elde edilen yüksek kazançları iş etkinliği içinde tutarak tanrıya ait olan kazançları insani maksatlar için kullanmaktadırlar. Tanrı mülkünü yөнeticiliği ve tanrıya ait görülen kazançların mutemetliği, fakire özgü yaşam içinde yatırımları arttırarak fakirlere iş vermeyi zorunlu kıldığı gibi; sabit fiyatlar sistemini, satılacak malların kalitesine göre standartlaştırılarak sınıflandırılmasını ve her kalitedeki mala farklı fiyat uygulanmasını, sevgi ve dürüstlük en iyi yoldur ilkesine uyularak iş etkinliğinin her aşamasına katı bir dürüstlüğün uygulanmasını iş ilişkilerine hakim kılmıştır. Böylece lonca düzenine ruhani ve ahlaki olarak tamamiyle karşı çıkılırken bile insanı aldatan hileli sapmalara karşı son derece dikkatli olunmuş, iş hayatı alıcıların haklarının korunması temelinde hesaba dayandırılmış, doğruluk ve dürüstlük tanrının mülk ile servetinin idaresinde vazgeçilemez bir zorunluluk olarak görülmüştür.” (Troeltsch, 1981, s. 812-813)

<sup>16</sup>“Weber’e göre kalvinist dogmanın, tanrının üstünlüğü ve bireyin kaderine mutlak bağlılığı öğretileri olmak üzere iki kendine özgü ve birbirine bağlı özelliği, inananı bu dünyaya yöneltmiştir. Tanrının kaderi yoluyla insan üzerinde kurduğu mutlak üstünlüğüne inanarak kalvinistler, her günkü hayatlarını kesin ahlaki ilkelerle donatmışlardır. Tanrının üstünlüğüne ve çizdiği kaderden kaçınılamaz olduğuna inanan her kalvinist, daha kendisi yaratılmadan önce tanrının kendisi hakkında seçilmiş mi yoksa lanetlenmiş mi olacağına kararını verdiğinin farkındadır. Tanrının kendisi hakkında ezelden verdiği bu kararı değişmez olduğu için, her kalvinist, kilise ayinlerine ve yortulara katılmakla, manastır hücrelerinde çile çekmekle, her anını dua ve yakarılarla doldurmakla sonradan seçilmişlerden olamayacağını da bilincindedir. Tanrının üstünlüğüne imanla yaklaşan kalvinist, ne yaparsa yapsın, tanrının kendisi hakkında ezelden çizdiği kaderini değiştiremeyeceğini bildiğinden, kaçmadığı ve değiştiremediği kaderinin ipuçlarını aramıştır. Endişeli ve ümitli bir ruh haliyle seçilmişliğinin ya da lanetlenmişliğinin işaretlerini yaşamında ararken kalvinist, zihninde tanrının çizdiği o gizli kaderinde seçilmişliğin kanıtları üzerinde odaklaşmıştır. Tanrının niyetine uygun çaba göstermesi veya tanrı iradesinin aktif aracı olması halinde, tanrının öngördüğü yaşamı uygulaması koşulunda, lanetlenmekten kurtulmuş olacağına ve seçilmişlerin arasına katılacağına inanmıştır. Yunanca bir kelime olan asketizmin kelime karşılığının uygulamak olduğu dikkate alınacak olursa, kalvinistin endişeli zihninde, artık tanrı tamamiyle anlaşılabilir ve bilinemez soyut bir varlık olmaktan çıkmakta, niyetiyle ve iradesiyle olduğu kadar insanlara verdiği ahlaki mesajıyla da anlaşılabilir bir hale gelmektedir. Böylece çilekeşlik anlamındaki asketizm, tanrı iradesinin insandan uymasını istediği özel beklentileri içerisine kavuşmaktadır. Bu asketizm kavramının anahtar özelliği, tanrı iradesinin yaşanılan bu dünyada ve insanların arasında yerine getirilmesine dayandığı için Weber tarafından dünyevi asketizm olarak adlandırılmıştır. Her günkü yaşam içinde ve insanlar arasında yerine getirilen bu dünyevi asketizm, dünyevi

mesleki yaşamında ulaştığı başarılarıyla, işinde sağladığı yüksek kazançlarla bastırmaya çalışır. Kalvinizmin uç bir uzantısı olan ve kurtuluşu kilisenin dışında arayan Püritenizmde kişi, mesleki başarı yoluyla ulaşmayı düşlediği Tanrı sevgisinden kendisini alıkoyan zevk düşkünlüğü ile rahat yaşam tarzı tümüyle yadsımakta ve sanata karşı da oldukça olumsuz bir tutum sergilemektedir.

Yalnızca kendisiyle ilgilenerek, yaşadığı her anında kendisini Tanrısıyla yüzleştirerek kendisini daima geliştirme emelini taşıyan böyle bir kimse; başarılarını ve kazançlarını da, seçilmişliğinin birer işaretleri olarak görek kendi iç huzuruna varmaktadır. Artık dünyevi işler, kazanç maksatlı faaliyetler ve bu uğurdaki bireysel tutkular günahkarlığın birer işaretleri olarak görülmemekte; tam tersine, tembellik ve aylaklık, dilencilik ve kula muhtaçlık daima olarak lanete çarptırılmış olmanın birer işaretleri şeklinde yorumlanarak; bu dünyadaki çalışmasıyla Tanrının şanını ve yüceliğini sergilemeyen bu yararsız ve verimsiz kimseler, Tanrının düşmanları olarak nefret ve kınamayla yerilmektedir. Püritenlerin davranışlarındaki niyetleri ve emelleri üzerine odaklanmış bunca gözlem ve irdelemeler sonrasında, kalvinist öğretiyi yorumlamış olan Weber; bu dünyadaki kazanç maksatlı eylemiyle veya tüm mesleki faaliyetiyle kendisini bütün ömründe Tanrıya adanmış olan kalvinistin; her an hissettiği Tanrının mutlak üstünlüğünün huzurunda yalnızca kendi kurtuluşuyla ilgilenmesinin, bu uğurda kendisini hiç sonu gelmeyen bir eylem

bir gerçektir, her insanın yaşadığı dünyevi hayatı kapsamaktadır. Manastır çilekeşliğinden tamamiyle farklı olarak dünyevi asketikizm, kesinlikle bu dünyaya özgü işlerden vazgeçmeyi gerektirmese bile, dünyevi ve bedensel ilgilere son derece mesafeli durmayı gerektirmektedir. Dünyevi asketikizmi sayesinde kalvinist, tüm enerjisini kullandığı işyerini tanrının hizmetine adanmış adeta bir tapınak haline getirmiş, dürüstlük içeriğindeki tanrı isteğine her günü mesleki faaliyetinde yerine getirmeye azmetmiş, böylece yaşadığı sosyal çevredeki herkesle birlikte tanrı iradesine bağlı kaldığı duygusunu hissetmiştir. Kalvinistin mesleğiyle kurduğu bu çok yoğun dinamik bağ, yoğun ahlaki yargıların meslek anlayışına yerleşmesine neden olmuştur. Özellikle de kadcercilik öğretisi, kalvinisti diğer insanlardan tamamiyle ayırmıştır. Kalvinistin dünyevi asketikizmi, kendisini tanrının faal aracı gibi hissederek, mesleki faaliyetiyle dünyanın içinde fakat tanrısıyla kurduğu içten ve gizli arkadaşlık bağıyla dünyanın üstünde bir bilince ererek işine yönelmesine yol açmıştır. Dünyanın günah ve ahlak bozukluğuyla dolu olduğunun bilincinde olan kalvinist, işyerinde çektiği çileyle ya da tanrı isteğini yerine getirmesiyle; iş disiplininin dışına çıkartan rahat yaşamın veya tanrı aracılığını terk ettiren aylaklığın, dünyevi ilgileri ve bedensel zevkleri öne çıkartan dünyeviperestliğin etkisinden kurtulacağına inanmıştır. İnsan ve diğer yaratılanlar üzerindeki tanrının mutlak üstünlüğü ile tanrının ezelden çizdiği kaderden kaçınılmazlığı öğretilerinin ışığında, dünyevi asketikizmin tanrının aracılığı işlevindeki önemi, seçilmiş olduğunun işaretlerini veya kanıtlarını görme isteğinden kaynaklanmaktadır. Protestan ahlakına göre, kalvinist kadcercilik öğretisi inançlı kalvinisti çok yoğun bir şekilde seçilmiş olduğunun kanıtlarını kendinde aramaya yöneltmiştir. Gelip geçici olduğu kadar aldatici ve ayartıcı da olan bu dünyanın kötülüklerle çevrili cezbedici gücünden kendisini çekip kurtararak tanrının mutlak üstünlüğüne yönelen kalvinist, mesleğindeki başarılarıyla ve ekonomik uğraşısındaki parasal kazançlarıyla seçilmiş olduğunun umuduna kapılmış ve bilincine ermiştir." (Poggi, 1987, s. 69-71)

döngüsü içinde başarıya yönelmesinin önemi üzerinde durmuştur. Artık toplumdan kopmuş ve bu dünyadan ayrı kılınmış bir yöneliş tarzı, yararsız ve gereksiz görülmektedir. Mesleki faaliyet, inanani tanrıya kavuşturan tek takva yolu haline gelmiştir. Tanrının gizli kalmış sonsuz hazinesini bilim yoluyla açığa çıkartarak, ekonomik faaliyetinden edindiği tüm kazançlarını tamamıyla yeniden kazanç maksatlı işine aktararak başarıyla kucaklaşmak; manastır hücrelerinde aç ve susuz kalarak ve insanlardan ayrı çile çekerek yapılan ibadetin yerini almıştır. Tanrı yolunda çile, mesleki yaşamda tutkuyla erişilmek istenilen çile; maksatlara varmada katlanılan zahmetlerle ve düşülen yoksunluklarla çekilmektedir. Calvinist reform sayesinde<sup>17</sup>, bireysel başarı, kazanç maksatlı faaliyet, dürüstlüğün göstergesi olarak tutumluk ve dakiklik, mesleki çalışmada sürekli ilerleme, dinsel bir içerik kazanmıştır. Seçilmiş mi yoksa lanetlenmiş mi olduğu hakkındaki ezelden belirlenmiş kaderinin kanıtlarını işindeki kazançlarında araya kalvinist, böylece, mesleğinde başarılı olması veya işinde yüksek kazançlar elde etmesi halinde kurtuluşa erenlerden olduğundan emin olmuştur. Tanrı nezdinde birey olarak

<sup>17</sup>"Dünyevi meslek içinde hiç ara vermeksizin ciddiyetle ve sistematik bir şekilde sıkı çalışmanın dinsel içeriği, arınmanın en belirgin görünen delili olarak kabul edildiği anda, asketikizmin en yüksek aracı haline gelmiştir. Tanrının aracı olduğu bilinciyle işine yönelen, çileyi işinde çeken bir kişi, kapitalizmin ruhuna sahiptir. Seçilmişlik duygusuyla benimsenilen dünyevi asketikizm içindeki mesleki başarılarla yönelme arzusunu ya da daha çok kazanma gayesini kapitalizmin ruhu olarak tanımlayan Max Weber; kapitalizmin yasallık kazandırdığı rasyonel ekonomik faaliyet üzerinde odaklanmış, dünyevi asketikizm ile kapitalizmin ruhu arasında anlamlı bağlantı kurmuştur. Kilise ayinlerinde ve yortularında etkili ilahilerle ruhunu galeyana getirmek yerine tüm dikkatini seçilmişliğinin işaretlerine sahip olma üzerinde odaklanmış olan kalvinist; artık her anı üzerinde katı ve mutlak bir denetim kurma eğilimine girmiş, öncelikle mesleği veya etkinliği dışında kullandığı zamanı boşa gitmiş fırsat olarak görerek tüm zamanını işinde verimli olmaya ayırmış, tembellik içinde boşa geçen her saniyeyi olduğu kadar iş etkinliği dışında tutulan her parayı seçilmişliğinin işaretlerini kaybetme olarak algılamış, bol kazançta ulaştıkça daha fazla parasını ve zamanını ekonomik kullanmıştır. Zamanı para haline getiren dünyevi asketikizm, gösterişsiz ve fakire özgü hayatı seçilmişliğin ön koşulu haline getirirken, ekonomik bir girişimi başarıya güdüleyecek tüm ahlaki yargılarla kalvinisti donatmıştır. Modern kapitalist teşebbüsü hiç sonu gelmez bir kazanç arayışına yönelen ve girişimin kârlılığını tanrısal seçilmişliğin kanıtı olarak öne çıkartan kapitalizmin ruhu olarak dünyevi asketikizm; sürekli ve sistematik kâr arayışını, katı ve sürekli bir iş disiplini kurtuluşa ermenin temelleri haline getirmiştir. Artık kârlılığı doğrudan belirleyen girdi fiyatları kadar işgücünün verimli kullanılması, ürünün fiyatı kadar kalitesi de çok büyük önem kazanmakta, keskin rekabet ortamı hasılat ile harcama üzerinde etkili bir denetim kurmayı ve doğru hesaplama yapmayı zorunlu kılmaktadır. Çifte kayıt hesaplama ile para ve iş akımları doğru bir şekilde izlenmiş, tüm dikkatler daha çok üretimi ve daha çok satışı mümkün kılan hedefler üzerinde odaklanmış olduğundan sermaye birikimi süreci takip altına alınmış, girdilerin alınıp kullanılmasından paranın harcanmasına kazanılmasına varıncaya kadar her parasal işlem kayıt altına alınmış, sürekli bir harcama-hasılat takibi altında teşebbüsün kârda mı yoksa zararda mı olduğu devamlı bir kontrol altında bulundurulmuştur. Çifte kayıt hesaplama ile ekonomik faaliyetin rasyonel kılınması olanaklı olmuş, zamana ve paraya yönelik işletilen sürekli denetim ve sonuç çıkarıcı muhasebe bilinci kararların dayanağını oluşturmuştur. Seçilmişlik güdüsü dünyevi asketikizmin psikolojik baskısını kalvinist girişimcinin iç dünyasında kurarken, geliştirilen çift taraflı defter tutmayla da rasyonel ekonomik faaliyet en yüksek kâra odaklanmıştır. Daima en yüksek kazançla ulaşmak için kaynakların verimli kullanılmasını sağlayan rasyonel muhasebe ile kalvinist meslek anlayışı tam bir uyum içinde bulunmuştur." (Poggi, 1987, s. 76)

kurtuluşuna erişme emelinin yol açtığı mesleki başarı azmi, bütün dünyevi meşgalelerin ilahi bir güdüsü haline gelerek, işiyle kişinin kendisini Tanrının bir aracı gibi hissetmesine yol açmıştır. Sürekli ticari faaliyetiyle edindiği kazançlarını, cimriyi kışkındıracak bir tutumlulukla işinde kullanan bir tüccar; halkın küçük birikimlerini faiz karşılığında kendi bankasında toplayıp bir araya getirerek, sanayi sermayesinin oluşmasına kaynak sağlayan bir banker; kendisini fakir görünümüne düşürecek ölçüde tüketim harcamasını kısarak parasını işinde kullanan bir fabrikatör; artık kendisini, Tanrının güvendiği bir mutemedi olarak düşlemektedir. Bu dünyadan kopuk ve insanlardan da uzak bir halde, kendini manastırın hücrelerinden birine kapattırarak çile çeken orta çağ dindarlarının, diğer insanlar için sürekli dua etmiş olsalar dahi, bu yolla, kendilerini bile kurtaramayacaklarına inanılmıştır. Mesleki faaliyet, Tanrı yolu haline gelince; ekonomik başarı veya mesleki ilerleme de kurtarılmışlığın bir işareti olarak görülmüştür. Artık, orta çağ din adamlarının lanetler yağdırdığı tacir, denizci, banker ve imalatçı kimseler Tanrı yolunun azizleri haline gelmiştir. İlahi yargıyı, mesleki faaliyetiyle ulaştığı ekonomik sonucunda göyerek ve hissederek iç huzuruna eren Pürüten; hayatı boyunca kendi nefsinde kurduğu bu iç öz denetimi, bütün işinde yaşamak suretiyle iş yerine taşımıştır. Ekonomik faaliyetteki başarı, mesleki yaşamdaki sürekli ilerleme yoluyla; Tanrı lütfu kilisenin duvarlarını aşarak, bütün dünyevi uğraşlarının anlamsal içeriği haline gelmiştir. Böylece Tanrı lütfu, gerçek dünyanın içinde aranmaya başlamıştır.

Kalvinist kadercilik inananı tembelliğe, boş vermişliğe, bu dünyayı terk halindeki dilencilğe ve düşkünlüğe yol açmamıştır. Çünkü, Tanrı şanını sergileme emeli ile insana hizmet etme gayretini bütünleştiren, kalvinist, kendi gayretleriyle kurtarılmak istemekte, bunun için de, kendi öz içsel denetimini kurduğu ölçüde, bireysel başarısına güven beslemektedir. Puritanların ilahi kurtuluş endişesi bireysel psikolojilerinde kendine hakim olma ve içten öz denetimi kurma gibi önemli mistik hallere yol açtığı gibi; tüm ömrünü Tanrıya adadığı bu dünyayı öbür dünyaya böylece aracı haline getirerek, Tanrı kudretini ve şanını tüm insanlara sergileme maksadını edinmesini sağlamıştır. Dünyevi asketikizmin içsel psikolojik denetiminin yanında hesaba dayanan rasyonel faaliyetin her anı çifte kayıt muhasebe ile sürekli takip altına alınmıştır.



Artık her bilimsel yenilik ya da insan yaşamını kolaylaştıran her teknik ilerleme, Tanrının yaratıcı kudretine tanıklık eden maksatlar haline gelmiştir. Lutheristlerden tamamıyla farklı şekilde<sup>18</sup> kalvinistin ekonomik başarıyı veya mesleki ilerlemeyi Tanrı lütfunun ve ilahi kurtuluşunun birer işaretleri olarak görme tutkusuna temel oluşturmuş olan kadercilik öğretisi de, ekonomik başarıyı güdüleyen mistik bir tutku içeriğine sahiptir. Şekilciliği tümüyle reddeden kalvinizm, asırlardan beri yerine getirilmesinde büyük titizlik gösterilen günah çıkartmak ve definle ilgili yerleşmiş olan kültürlere ve ayinsel törenleri bir çırpıda terk edilmesine yol açmış; orta çağlar boyunca bu dünyadan vazgeçmiş olmanın görünümü olarak baş tacı edilen ve adeta Tanrı yolunun bir ön koşulu olarak kabul edilen dilencilik, yoksulluğu ve muhtaçlığı kişinin en büyük suçu olarak görerek yerilmesine neden olmuştur.

Kalvinistin, düzenli ve sürekli çalışmasıyla, insanlarla olan tüm ilişkilerinde de dürüstlüğü esas alan dakikliğiyle sonuçlanan davranış biçimine neden olan bu değerlerini dikkatle irdelemiş olan Weber; kalvinistin kendisini Tanrıyla yüz yüze getirip yalnızlığa büründüğü bir sırada, Tanrıya sunacak sevgisinden ve dürüstlüğünden başka hiçbir şeyi olmadığını kanıtlamak istercesine, yalnızca kendi mesleki başarılarını ve bu sayede hizmetine sunduğu tüm ekonomik kazancını düşlemekte olduğunu tipleştirmiştir. Böyle bir kişilik profili, başarılarıyla ve kazançlarıyla asla yetinmeyen bir ruh halini yansıttığı ölçüde; tıpkı bir Ortaçağ keşişi gibi bedenle ilgili tüm zevkleri ve duyguları tamamıyla yadsımakta, dünyevi zevkleri ve özelemleri de Tanrı yolunun engelleri haline getirmektedir.

<sup>18</sup> "Kalvinizm, her kişinin mesleğinin ahlaki ilgilerinin merkezi olması gerektiği konusunda Lutherizmle uyumaktadır. Ancak kalvinizm, mesleki faaliyette bulunmaya yönlendiren güdünün dinsel önemi konusunda Lutherizmden ayrılmaktadır. Lutherist tanrı ile olan bağında mesleğinde tutunmaya ve kalmaya çalışırken ilerlemeyi veya mesleğinde yükselmeyi hiç düşünmeksizin, mesleki çabası dışında kalan kilise ayinleriyle ve yortularıyla da ruhuna güven vermeye çalışmaktadır. Oysa tanrıyla tek başına ve tüm duygularıyla bireysel olarak bağlantı kuran kalvinist, her şeyi gören ve bilen tanrı ile yakın bir arkadaşlık ve kişisel dostluk kurmakta, dürüstlük ve sevgi isteğine bağlanarak tanrıya yaklaşmaktadır. Kişisel kurtuluş ve tanrıyla doğrudan kurulan arkadaşlık bağı kalvinisti, Lutherizme kıyasla çok daha fazla kilise yortu ve ayinleri önemsiz bir hale getirerek azaltmaya yönelmiş, dini papazlarından etkisinden kurtarmıştır. Tanrı ile inanan arasında hala derin bir uçurumu barındıran Lutherizm, mesleki etkinliğin önemini kavramış olsa da, mesleği tanrıya ulaştırın yegane takva yolu haline dönüştürecek içeriğe sahip olamamıştır. Oysa Kalvinist için, kişi mesleğinde seçilmekte ve mesleki başarıları seçilmişliğinin kanıtı işlevini görmektedir. Tanrı kişiyi dünyadaki mesleki etkinliğinde seçmekte, tanrının dürüstlük ve sevgi iradesini yerine getiren kişi de tanrıyla gönülden ve içten bir bağlantı kurmaktadır. Kalvinistin tanrısıyla bağlantısı gizli ve içtendir, tamamıyla kendisini tanrının bir aracısı gibi hissetmesine bağlıdır, mesleği yoluyla tanrı aracılığını yerine getirdiği ölçüde yazgısında seçilmiş olduğunun iç huzuruna ermektedir." (Poggi, 1987, s. 82)

Gereksinimlerini en alt düzeyde karşılama cimriliğiyle, tüm servetini ve bütün kazancını ekonomik faaliyet haline dönüştürerek arttırma tutkusunu; kalvinistin, daima kendi kusurları ve yetersizlikleri üzerinde odaklaşılmasına, bunları giderici çarelerin aranmasına neden olmuştur.

### 3. Rasyonel Ekonomik Faaliyetin Dayanağı Olarak Muhasebe Bilincinin Önemi

Kapitalizmin ruhunu protestanlıkla oluşan dünyevi asketikizmde tanımladığı için M. Weber; ne kadar kazanç sağlanırsa sağlansın reform öncesi ekonomik ve ticari işleri<sup>19</sup>, kapitalizmin yasallaştırdığı ve bir düzen ilişkisi olarak genelleştirdiği rasyonel ekonomik faaliyetin bir görünümü olarak kabul etmez. Rasyonel ekonomik faaliyet modern kapitalizmin temeli olarak protestan ahlakının içerdiği dünyevi asketikizmden kaynaklandığı için, ortaçağ zihniyet dünyasında kınanılan ve pek çok halde de yasaklanan kazanç maksatlı dünyevi çabalar kalvinist açılımla kabul görmüş, para kazanmaya ve servet edinmeye yönelik mesleki etkinlikler güdüleyici toplumsal değerler ve tutumlar geliştirmiştir. Ekonomik sistem olarak kapitalizm<sup>20</sup>, Avrupa'nın hazırladığı rasyonelleşme sürecine uygun olarak doğrudan

<sup>19</sup> "Rasyonellik, modern hayatımızda en fazla tarihsel bir önem taşıyan güç olarak, kapitalizm için de geçerlidir. Elde etme galesinin, para ve kazanç peşinde koşma uğraşısının, mümkün olduğu kadar en fazla miktardaki parayı ele geçirme dürtüsünün, kendi bünyesinde kapitalizmle hiç bir ilgisi yoktur. Bu dürtü, garsonlar, doktorlar, arabacılar, rüşvet alan memurlar, asiller, kumarbazlar ve dilenciler arasında da vardı. Denilebilir ki, nesnel olarak imkân tanındığı müddetçe, dünyanın tüm ülkelerinde ve her zaman yaygın olarak kazanç tamahkarlığına sahip olan kişiler, tüm çeşit ve şartlarıyla var olacaklardır. İlk olarak, kültürel tarihimizin başlangıcına ait olan kapitalizmin bu acemi yorumundan tamamiyle vazgeçilmesi gerektiği anlaşılmalıdır. Sınırsız kazanç tamahkarlığı, kapitalizmle ve kapitalist ruhla en küçük bir özdeşlik taşımamaktadır. Kapitalizm, irrasyonel bir tahrik mahiyetindeki böyle bir elde etme tamahkarlığının men edilmesiyle veya en azından bu dürtünün rasyonel olarak düzenlenmesiyle özdeş olabilir. Kapitalizm, sürekli olduğu kadar rasyonel de olan kapitalist bir teşebbüs vasıtasıyla, kazanç peşinde koşmayla, hiç durmaksızın yenilenen kâr güdüsüyle özdeşdir. Zira bir bütün olarak kapitalist toplum düzenine bağlı olan bireysel bir kapitalist teşebbüs, kazanç maksadı için fırsatlardan yararlanmadığı takdirde, yok olmaya mahkumdur. Kapitalist ekonomik faaliyeti, değişim maksadıyla fırsatların kullanılması sayesinde kazanç beklentisine dayalı olarak yapılan eylemin, biçimsel olarak, barışçıl şanslarla yaratılan kârın üzerine kurulması şeklinde tanımlayabiliriz. Rasyonel olarak kapitalist kazancın takip edilmesine uygun düşen faaliyet, sermaye hesaplarına dayanarak ayarlanmalıdır." (Weber, 1984, s. 17-19)

<sup>20</sup> "Kapitalizmin özü, hedefi en yüksek kârı elde etmek, araçları çalışma ve üretimin akılcı örgütlenmesi olan girişimde yatar. Akılcı bir disiplinle kâr elde etme düşüncesi Batı kapitalizminin tarihsel olarak kendine özgü niteliğidir. Bütün bilinen uygarlıklarda, kazanç elde etmek isteyen, para heveslisi tüccarlar olmuştur. Bu insanlar kâr etme isteklerini fetihlere, spekülasyona ya da maceralara dayandırmışlardı. İşte Batı Avrupa kapitalizmini nitelendiren, ona kendine özgüllüğünü hatta teklifini veren kâr elde etme arzusu değil, en yüksek kâr elde etmeye akileştirmeye (rationalization), hesap yapmaya, disipline dayandırmış olmasıdır. Akileştirme bir bakıma kapitalizmi, kapitalizm öncesi toplumlardan (geleneksel toplumlardan) ayırt eden bir ölçü de olmaktadır.

rasyonel ekonomik faaliyete dayanması nedeniyle, çok para kazanma emelinden çok içinde bulunulan koşullarda kârı en yükseğe çıkartmayı veya zararı en aza düşürmeyi sağlayan akılcı kararlar almayı gerektirmektedir. Rasyonelleşme sürecindeki bir eylemin en önemli özelliklerinden biri eskiden kalma geleneğe göre hiç düşünmeksizin olduğu gibi kabul etme zorunluluğunun gereksizliğini göstermesinin yanı sıra, bireyin kişisel çıkarıya dayanan ortamlara önceden düşünerek uyum sağlaması zorunluluğunu da beraberinde getirmiş olmasıdır. Rasyonelleşme süreci, düşünülmezsizin kabullenilen geleneksel yinelenişin yerini alan, belirli bir maksada göre önceden düşünülerek tasarlanılan rasyonel eylem içeriğini de beraberinde getirmiştir. Rasyonel faaliyet, biçimsel ve özsel ussallığı açısından<sup>21</sup> irdelenmiştir. Rasyonel güdülerle fakat değere yönelik olarak yapılan özsel faaliyet tipinde, kişi, ulaşma istediği hedefi toplumun değerleri nedeniyle benimser, ancak, bu sonuca ulaşmak için kullanabileceği araçları rasyonel olarak kendisi seçer ve uygular. Örneğin, daha çok kazanç edinerek Tanrının şanını yükselteceğine olan inancıyla dünyevi faaliyetlere uhrevi bir anlam veren kalvinistin seçilmiş kul olmak maksadıyla giriştiği davranışlar, değere yönelik rasyonel güdüyle yapmış olduğu faaliyet tarzı içinde yorumlanmaktadır. Değere yönelik rasyonel faaliyetiyle daha çok kazanç sağlayarak kendisini Tanrının bir mutemedi gibi görmenin iç huzuruna eren kalvinist, Tanrının kendisini ezelden seçmiş ya da seçmemiş olduğu endişesini; mesleki yaşamında ulaştığı başarılarıyla,

Akileştirme sürecinin en önemli yönlerinden biri, düşünülmeden kabul edilen kadim (eski) adetlerin kendi çıkarlarına göre ikame edilmesidir. Akileştirme süreci, böylece, akılcılık ilkesinin genişletilmesi, giderek yaşamın her alanına uygulanması süreci olmaktadır. Akılcılık, sadece kendi çıkarı peşinde koşmakla sınırlandırılmaz; akılcılık aynı zamanda, insan aklının toplumda gözlenebilen çeşitli ilişkileri açıklayabilmek ve bunun uzantısı olarak arzu edilen sonuçlara ulaşabilme inancını da kapsar. Akılcılık, bilime ve bilimin toplum hayatının çeşitli yönlerine uygulanabilme inancını da beraberinde getirir." (Dobb, 1992, s. 370)

<sup>21</sup> "Akılcılık özünde bir hesap yapma, araçlarla amaçlar arasında bir değerlendirme yapma biçimidir. Weber iki tür akılcılık ayırt eder: biçimsel (formal) ve özsel (substantive) akılcılık. Bunlar hesap yapmanın iki ayrı biçimidir. Birinci tür yani biçimsel akılcılık eylemin araçlarının amaçlarından ayrılmasını içerir. Veri bir amacın araçlarının, bu amaca ulaşmakta en başarılı stratejiyi temsil ettikleri görüldüğü zaman akılcı olduğu söylenebilir. Weber bu duruma biçimsel akılcılık der. Ekonomik eylemin biçimsel akılcılığı deyimi, teknik olarak mümkün ve fiilen uygulanan nicel hesaplamaya ya da muhasebenin genişliğini göstermek için kullanılacaktır. Biçimsel akılcılık tekniklikle yakından ilişkilidir ve mantiki genellemelere dayalı karar verme ve uygulama yöntemlerine işaret etmektedir. Biçimsel akılcılık, veri bir amaca ulaşmak için düşünülen mümkün olan en iyi yol şeklinde tanımlanabilir. Özsel akılcılık, veri insan gruplarının mal tedarik etmelerini, nihai değerler ölçütü altında, bu amaçların niteliği ne olursa olsun iktisadi olarak yönlendirilmiş toplumsal eylemlerle şekillenme derecesidir. Özsel akılcılık, eylemin mantıken doğru olmasının değerlendirilmesinin ötesinde bir hususa işaret etmektedir, (iktisadi) eylemle değer sistemleri arasında bilinçli bir ilişkiyi kapsamaktadır. Eylemler, eylemde bulunan kişinin inanç sistemi ile tutarlı olmalıdır." (Dobb, 1992, s. 371)

işinde sağladığı yüksek kazançlarla bastırmaya çalışır. Rasyonel güdüyle maksada yönelik olarak yapılan faaliyet tipinde, kişi, araçlarla amaçların ve amaçlarla sonuçların hepsini hesaplamak suretiyle seçtiği maksada planlı olarak ulaşmasında, uygulayacağı araçları seçmesinde tam olarak rasyonel davranmasına rağmen; ekonomik faaliyetin ruhsal bir fenomen olması nedeniyle, rasyonelleşmenin en yüksek seviyede olduğu durumlarda dahi geleneğe bağlı kalma unsuru daima olacaktır. Ayrıca, değer içerikli rasyonel faaliyet ile maksada yönelik rasyonel faaliyet arasındaki sınırın uygulamada belirsizlikleri taşıması, her iki eylem tipinde de tesir altında kalınarak yönelinen duygusal güdülerin daima var olması olasılığı; eylemin tek bir yönelme hissinin somut hallerini bulmayı daima zorlaştırmaktadır. Değer içerikli rasyonel faaliyet, hesaba dayanır olduğu ve muhasebe araçlarını geliştirdiği ölçüde<sup>22</sup> biçimsel rasyonelliğe kavuşacaktır.

Özsel rasyonellik, değer içerikli rasyonel eylemi oluştururken; özgür emeğe<sup>23</sup> dayanan muhasebe temelinde yükselen biçimsel rasyonellik de, planlanan hedefleriyle ve bu hedeflere ulaştıracak araçların seçimiyle tam anlamıyla rasyonel olan maksada yönelik rasyonel eylemi öne çıkartmıştır. On altıncı asırdan önce kapitalizmin belirtilerine ve rasyonel ekonomik etkinliğin biçimsel dokusu muhasebe uygulamalarına Avrupa ve diğer ülkelerde rastlanılmış olsa da; bilginin olduğu kadar aklın da kaynağı olan özgür emeğin bulunmaması nedeniyle, ne kadar rasyonel ve ayrıntılı da olsa Ortaçağ muhasebesi rasyonel ekonomik faaliyete yol açamamıştır. Bu nedenle Ortaçağ Avrupa'sındaki tüccarların alışverişlerinde kullandığı ve özellikle de denizcilerin sigorta işlemlerinde geliştirdiği hesaplama yöntemlerinde rasyonel muhasebenin izlerine rastlanılmış olsa da; modern anlamda rasyonel ekonomik faaliyetin bireysel sınırlar içinde

<sup>22</sup> "Çift taraflı defter tutma ve bunun sonucunda ortaya çıkan dengenin gözönünde tutulma zorunluluğu, ekonomik faaliyette akılcılığın egemen olmasına yol açar. Çünkü böylece zorunlu olarak hesap yapılır. Ne var ki çift kayıtlı defter tutmanın ortaya çıkabilmesi için de ekonomik ortamda bazı değişimlerin ortaya çıkmasına bağlıdır. Bu değişimlerden ilki, mülkiyette yasal hakların yerleşmesidir. Özellikle fiziki üretim araçları müteşebbisin özerk kullanım alanına girebilmelidir. Değişimlerden ikincisi, piyasaların oluşması ve ister mal isterse işgücü piyasasında değişime engellerin olmamasıdır. Bu, feodal sistemde olduğu gibi üretim ve tüketim sürecinde tekellerin ortadan kalkması, işgücü arzı üzerinde lonca sınırlamaların olmaması anlamına gelir. Üçüncü olarak, akılcı muhasebe akılcı teknikleri varsayar ve akılcı teknikler de mekanizasyon yoğunlaşmasını beraberinde getirir." (Dobb, 1992, s. 372)

<sup>23</sup> "Hesaplama yapabilmemenin belki de mutlak olarak en kritik faktörü özgür emeğin mevcudiyetidir. Kesin bir hesap, diğer her şeyin temeli, ancak özgür emek temelinde olanaklıdır. Özgür emeğin mevcudiyeti, Batı kapitalizminin özgül niteliklerinin başında gelir ve onu diğer kapitalizmlerden ayırt eder. Fark özgür emeğin ussal bir biçimde örgütlenmesini içeren ve burjuvaziye dayalı işletme kapitalizminin olmamasıdır." (Dobb, 1992, s. 372)

kaldığı, yaygınlaşarak bir düzen ilişkisi kapsamında kapitalizmi oluşturamadığıdır. Çift taraflı defter tutma üzerinde odaklanan Werner Sombart'ın, Ortaçağ Avrupasında Yahudileri finansman kaynağı haline getiren en önemli nedenin Talmud'taki ahret yargılama celselerindeki hesap mantığı olduğunu, Talmud'taki günah fazlasının cehenneme atılmaya cezalandırılacağı ve sevap fazlasının da tanrıyla yüz yüze gelindiği cennete girmeye ödüllendirileceği uyarılarının modern muhasebenin oluşmasına katkı sunduğunu öne süren görüşleri, M. Weber'in tezinin karşıtını oluşturmaktadır. Ayrı sayfalarda yer alan gelir/hasıla ile gider/harcama toplamlarıyla istenildiği anda kâr/zarar durumunu görebilme olanağını vermesiyle çift taraflı kayıtla hesaplama tekniğinin, kazanç maksatlı rasyonel ekonomik faaliyetinin temeli olduğunu öne süren W. Sombart; rasyonel hesaplama uygulamasının reformdan çok önce Avrupa'da kullanılıyor olması nedeniyle, dünyevi asketikizmle biçimlenen Protestanlığın ekonomik ahlakından kaynaklanmadığı, rasyonel muhasebenin reform öncesi kökenlerinin olduğu ve bunlardan belki de en önemlisinin Talmud olduğu görüşünü savunmuştur.

Avrupa'da kapitalizmin 1200'lü yıllarda başladığı görüşüyle iktisat tarihçilerini derinden etkileyen W. Sombart, son şeklini alması ve genel bir kabul görmesi uzunca bir zamanı alsada da çift taraflı defter kayıtlarının<sup>24</sup> faizcilik ve sigortacılık

<sup>24</sup>"Son zamanlara gelinceye kadar, çifte kayıt hesaplamasının 1340'lı yıllarda Cenova'da ortaya çıktığı ve buradan Floransa, Milan ve Venedik gibi diğer ticaret merkezlerine yayıldığı görüşü genel olarak kabul görmekteydi. Bu varsayım günümüzde büyük ölçüde geçerliliğini kaybetmiş durumdadır, son derece karmaşık olan farklı görüşler öne çıkmıştır. Cenova'nın çifte kayıt hesaplamasının ilk ortaya çıktığıyla ilgili görüşler kuşkuyla karşılanır olmuştur. Böylece Floransa modern muhasebenin başladığı ilk yer olduğu iddiasında Cenova'ya rakip olsa da, İtalya'nın diğer ticaret merkezlerinde çift defter tutmanın olabileceği ihtimalini yok edememiştir. Ticaret malların ve hizmetlerin değişimi üzerine kurulu olduğu andan itibaren, çifte kayıt ile hesaplama da zorunlu olarak başlamış, dolayısıyla muhasebe daha başlangıçta iş ilişkilerinin temel doğasında derinden kök salmıştır. Bu varsayım günümüzde büyük ölçüde geçerliliğini kaybetmiş durumdadır, son derece karmaşık olan farklı görüşler öne çıkmıştır. Cenova'nın çifte kayıt hesaplamasının ilk ortaya çıktığıyla ilgili görüşler kuşkuyla karşılanır olmuştur. Böylece Floransa modern muhasebenin başladığı ilk yer olduğu iddiasında Cenova'ya rakip olsa da, İtalya'nın diğer ticaret merkezlerinde çift defter tutmanın olabileceği ihtimalini yok edememiştir. Ticaret malların ve hizmetlerin değişimi üzerine kurulu olduğu andan itibaren, çifte kayıt ile hesaplama da zorunlu olarak başlamış, dolayısıyla muhasebe daha başlangıçta iş ilişkilerinin temel doğasında derinden kök salmıştır. Bu nedenle, borçları ve alacakları arasında en azından bir denge/eşitlik kurma zorunluluğunu fark eden tüccarların çift taraflı defter sistemine doğru yönelmiş olmaları, pek sürpriz olmayacaktır. Daha 1300'lü yıllarda Avrupalı tüccarlar, harcamaları ile hasılatları arasında doğru karşılaştırmaları yapabildiği ve günü gününe kâr/zarar sonuçlarını kesin olarak izleyebildiği için, alacak durumunu dikkate almaksızın asla borçlanmadığı gibi hesapsız taahhütlere girmekten büyük ölçüde kendisini koruyordu. Gerçi bu duruma tüccarlar bir anda ulaşmış değillerdi, işin ve paranın kağıt üzerindeki muhasebe yoluyla takibi ve denetimi hiç kuşkusuz aşama aşama gelişmiş, elbette zararlarla ve iflaslarla edinilen deneyimler içinde çift taraflı defter tutmanın yerleşmesi çok uzunca bir zamanı almıştır. Çifte kayıt muhasebeye yönelen adımlar, bir hesaplama odasında edinilen deneyimin diğerine aktarılmasıyla atılmış olsa da, son şeklini alıncaya ve genel bir

işlemlerinde olduğu kadar ticari işlerde de protestan reformundan asırlar öncesinden beri tutulduğunun<sup>25</sup> belgelerine ulaşılmasına ve böylece rasyonel ekonomik faaliyetin var olduğunun kanıtlanmasına yönelik araştırılmasına yol açmıştır. Ekonomik tarihi kapsayan bu ayrıntılı araştırmalarda<sup>26</sup>, hesap tutma zorunluluğunun girilen ortaklıklar, alınıp verilen borçlar ve başkası için yapılan işlerle başladığı öne sürülmüş; haksızlık yapmamak kaygısıyla tutulan doğru kayıtlarla, ortağa ve çalışana hakkı verilmek istendiği, özellikle de borç-alacak işlerinde aşırı faiz alınmasından sakınıldığı vurgulanmıştır. Ancak şirket bünyesinde sürdürülen ekonomik faaliyetler giderek daha uzun bir süreyi kapsadığında, başlayıp biten kısa süreli işlerden kazançların biriktirildiği ve sermayenin oluştuğu uzun süreli işlere geçildiğinde; her bir iş için ortaklara ayrıntılı bilgi verme zorunluluğu ortaya çıkmış, girilen her yatırım için kâr ve zarar takibi zorunlu olmuştur. Ekonomik avantajları sunan bir diğer kazanç kapısı olarak Haçlı seferleri de, şirketlerin kazançları dolayısıyla muhasebe kayıtları üzerinde olağanüstü

---

kabul görünceye kadar epeyce zaman geçmiştir." (Sombart, 1967, s. 96)

<sup>25</sup> "Daha ilk başlangıcından itibaren muhasebe kayıtlarının gelişmesini zorunlu kılan üç önemli faktör dikkatleri çekmiştir, bunlar hiç kuşkusuz girilen ortaklıklar, alınıp verilen borçlar ve aracılık işleri olmuştur. Bu üç para işlemi içinde muhtemelen en önemlisi, firmanın sahiplerinden ayrılmasıyla ortaklık payları olmuştur. Ortaçağ Avrupasında en eski şirket ortaklığının 1157 yılında var olduğu bilinmektedir. Muhasebe defteri tutulduğuna dair belgelere henüz ulaşılmamış olsa da, Cenova noteri Giovanni Scriba tarafından onaylanmış birkaç hesap kağıdına ulaşılmıştır. On ikinci asırda ortaklık hâlâ kısa ömürlü olduğu, ekonomik faaliyet de gezginliği gerektirdiği ve seyahat bitince de ortaklık sona erdiği için, çok ayrıntılı hesaplama tekniğinin kullanılması gereksiz görülmüş olabilir. Kazançların edinildiği ve sermayenin oluştuğu bir birim olarak şirketlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, ortakların talepleri de giderek daha yoğunluk kazanmıştır. Ortakların hakları eşit paylaşım ilkesinde korunmak istendiğinden, yatırımlar veya çekilmeler hakkında olduğu kadar kâr-zarar durumuyla ilgili daha ayrıntılı bilgilerin verilmesi zorunlu olmuştur. Daha on dördüncü asırda çok daha büyük İtalyan ticaret ve bankacılık şirketleri önemli merkezlerde ortaya çıkmış, para ile iş akımı doğru hesaplamayla takip edilmiştir." (Sombart, 1967, s. 96)

<sup>26</sup> "Ortaklık bağlarının yanında borç-alacak işlemleri de Ortaçağın muhasebe uygulamalarının gelişmesinde kesinlikle çok önemli bir rol oynamıştır. Haçlı seferleri boyunca ticaret hızla genişlemiş ve iş ilişkileri de son derece karmaşık bir hal almıştı. Çetele tutmak veya sayım yapmak gibi bazı hafızaya ait aygıtların kullanılması artık yetersiz kaldığından, borç alıp vermelerde daha sistematik kayıt yöntemlerine gereksinim duyulmuştur. Başlangıçta bu gibi hafıza kayıtları düz yazı biçiminde tutulmaktaydı, şayet sonradan bir şeyler yazmak gerekli olabilir diyerek ilk girişten sonra biraz boşluk bırakılır, örneğin faiz oranının değişmesi gibi bazı hesap değişiklikleri bu boş satıra yazılırdı. Bu kısa notlar genellikle hesaba açıklık getirmek için yeterli görülür, bu ilk giriş kaydına göre borçlar ödenir ve alacaklar da alınır. Bu düz yazı girişinde işlem gören bir hesap tutulmadığı gibi, yapılan işlemlerin de birbirinden ayrı olduğu sanıldığı için gelirler ile giderler ayrı ayrı yazılmaz ve toplamları alınarak karşılaştırması yapılamaz, kâr/zarar kalanları takip edilemezdi. Sadece unutulmaması için yapılan bu tek giriş ve sonradan olacak muhtemel değişiklikleri belirtmek için bırakılan satır boşluğu, işlemlerin yoğunluk kazanmasıyla birlikte iki taraflı yazılmaya başlandı. Başlangıçta sayfa iki dikey sütuna ayrılarak ikiye bölünmüştür, borçlar bir sütunda alt alta yazılırken alacaklar da diğer sütunda alt alta yazılır günlük veya haftalık toplanır olmuştur. Düz yazı formunda işlemlerin tek tek kayıt alınmasına, Floransa'da 1211 yılından kalma bir hesap defterinde rastlanmıştır. Ortaçağda bundan daha önce tutulmuş muhasebe defterine henüz rastlanmamıştır." (Sombart, 1967, s. 94)

etkilerde bulunmuş, ilk giriş yetersiz kalmış çift kayıt zorunluluk kazanmıştır. Başkası adına yapılan aracılık işlemleri de, aynı nedenden dolayı, yani işlerin yoğunluk ve çeşitlilik kazanması nedeniyle, tek girişten çifte kayıt hesabına geçiş<sup>27</sup> yapılmak zorunda kalmıştır. Başlangıçta karşılaşılması muhtemel anlaşmazlıklarda bir belge oluşturmak kaygısıyla tutulan hesap kayıtları giderek borçlarıyla ve alacaklarıyla ticari işletmenin ekonomik ve mali durumunu her gösteren en doğru bilgiler içeriğine kavuşmuştur. Elbette sanayi devrimine gelinceye tutulan muhasebe kayıtları çift girişli hesap kaydının dışına pek fazla çıkmadığı için, kapitalist işletmenin ekonomik etkinliğiyle ilgili bilgilerin sistematik olarak tutulmasında ve kâr/zarar durumunun ayrıntısıyla çözümlenmesinde yeterli olduğu söylenemez. Tüccarların olduğu kadar imalatçıların ve hatta sarrafların bile yaptıkları işlerin gerçek durumu veya kâr/zarar sonucunu en gerçekçi bir şekilde görmelerini<sup>28</sup>

<sup>27</sup> "Tüccarlar mallarına refakat etmeye ara verdikleri anda, hesaplama evinde kendi parasal durumunu öğrenmeye başlarlar. Satılacak mallarını yüklenerek diyar diyar gezmek yerine, yabancı yerlerde yazdıkları kimselere siparişi edilen malları göndermeyi yeğlediler. Siparişçi firmalar gönderilen malları teslim aldığı anda getiren kimseye parasını ödediler, çok kısa bir süre içinde aldıkları malların ve ödedikleri paraların doğru kaydının yapılmasının ve bu kayıtların uzunca bir süre saklanmasının işlerindeki önemini kavradılar. Teslim alınan malın ve ödenilen paranın doğru kaydının tutulması ve bu defterin saklanması, çift taraflı kaydın ilk adımıydı. Gelen ve çıkan bütün malların miktarının ve parasal değerinin doğru kaydının tutulmasıyla, ikinci adım da atılmış oldu. Satılan ve alınan mallar ile paraların kaydı ne kadar doğru tutulursa tutulsun, Ortaçağ muhasebecileri, satışlarda alınan ve alışlarda da alınan paraları birbiriyle karşılaştırarak kâr/zarar farkıyla denge hesabını yapmaktan, henüz çok uzaktılar. Üstelik, alınan malların tamamı bir anda satıldığından, kâr ile zararı gösteren bir maliyet hesabını yapmaya ya da alışlar ile satışlar arasındaki farkı hesap etmeye hiç gerek duyulmuyordu. İtalyan tüccarları 1290 ile 1400'lü yıllarda büyük başarılar göstermiş, çok farklı koşullar altında ve çok çeşitli anlaşmalarla işlemler yapılmış, böylece değişik yapılarıdaki elementlerin sınıflandırma sistemine katılıp bütünlük oluştururken farklı işlemler ayrı altlarda hesap adıyla bir arada toplanmış, aradaki farka göre kâr/zarar durumunu görebilmek için alış-satış bedeliyle çift kayıt yapılmıştır. Tüm işlemlerin çift giriş ilkesiyle kaydının tutulmasıyla rağbet bulan günlük denge (balanço) defterleri, Ortaçağ İtalya'sının muhasebe anlayışının objektifliğinin ve kesinliğini oluşturmuştur. Ayrıca, en azından İtalya'da işlerin yönetimi ve denetiminin bir aracı olarak muhasebe kayıtlarını doğru bir şekilde tutmaya 1400'lü yıllarda tutmaya başlamışlardır. Bu İtalyan tüccarlarının, günümüzde tutulan muhasebe kayıtlarının çok gerisinde kaldığını, çift kayıtlı defter tutma düzeninden yoksun olduğunu, kesinlikle söyleyemeyiz. Kaldı ki bu Ortaçağ muhasebe kayıtları, ihtiyat hesaplarına giriş yapmasıyla ve değer değişiklikleri ile ertelemeler gibi bazı düzenlemeleri dikkate alan kalemleriyle maliyet hesabının temellerine yönelik kesin bir başlangıç yapmış, sürekli hesap bakiyeleri olarak neredeyse anlık kâr/zarar durumuna odaklanmıştır. Ortaçağ İtalya'sındaki tüccarların geliştirdiği bu çift kayıtlı hesaplar, oluşum halindeki kapitalizmin gereksinimlerine karşılık vermiştir. Ayrıca İtalyan iş örgütlemesi son derece karmaşık olduğu için, tüccarlar etkili bir muhasebe kaydı olmaksızın işlerini denetim altında tutamayacaklarını anlamış ve doğru kâr/zarar sonuç bilgisine ulaşamayacaklarını fark etmişlerdir. Avrupa'nın diğer ülkeleri çift girişli hesaplama tarzına, hazır boş çifte kayıt formları yaygınlaşmaya kadar giriş yapamamışlardır. Bu nedenle on dördüncü ve on beşinci asırlar, muhasebe tarihi açısından muhtemelen en parlak ve en gelişmeye açık dönemler olmuştur. Muhasebe kayıt tekniğinde ortaya çıkan tüm bu yenilikler, on dokuzuncu yüzyıla kadar sürekli değişim yaratarak bugünkü temellerine kavuşmuştur." (Sombart, 1967, s. 92)

<sup>28</sup> "Çifte giriş hesabının, ilk dönem kayıt tutma yöntemlerine kıyasla üç önemli üstünlüğü bulunmaktadır. İlk olarak, çift taraflı kayıtlar son derece ayrıntılıydı ve çok düzenliydi; ikincisi, çifte girişler büyük defterin kesinliğinin ve mükemmelliğinin sağlanmasının yanında gelir-gider ya da borç-alacak kıyaslaması ve alacak takibi vs konularda kolay ve doğru denetimleri olanaklı kılmaktaydı; üçüncüsü, kâr/zarar durumuna kolaylıkla ulaşılmasını sağlayan,

sağlayan muhasebe kayıtlarının ilk örneklerine ticaretin yapıldığı her yerde (Mısır'da, Babil'de vs) rastlamak mümkünse de; İngiltere'de görülen sanayi devrimine gelinceye kadar Avrupa'nın hemen hemen tüm ticaret merkezlerinde rağbet bulan çift taraflı kayıt yöntemi, İtalya'daki ticaretle gelişen kent devletlerindeki işletmelerde kârın rasyonel hesabında kullanılmıştır. Çift girişli hesap kayıtlarının İtalya'da öne çıkmasının belki de en önemli nedenleri, Ortaçağ Avrupasında ekonomik canlanmayla birlikte sanatta ve bilimde fakat özellikle de matematik alanındaki yükselişin İtalya'da görülmüş olmasıdır<sup>29</sup>.

Çift girişli kayıtlara dayanarak<sup>30</sup> maliyet hesabı sayesinde ticarete daha bir

sermayenin ne durumda olduğunu gösteren, mülklerin ve taahhütlerin yanında borç ile alacakların da kıyaslanmasını kolaylaştıran ana defterdeki kişilerle ilgili bu kayıtlar gerçek ve parasal tutarı belirtilerek aralarında ilgi kurulmuş ve bütünleştirilmiştir. İşlerin kâğıt üzerinde takibinin ve denetiminin sağlanması için çift taraflı kayıt usulünün kullanılması ve ayrıntılı kılınarak geliştirilmesi, bir sistem olarak yeterliliklerinin artırılarak tüccarların olduğu kadar imalatçıların ya da parayla iş yapan her kesimin işine uyarlanması kesinlikle bir zorunluluktur. Yine de işler geliştikçe ve giderek daha da karmaşılaştıkça, çifte hesap girişi yönteminin kâr/zarar dağılımı ya da sermayenin durumuyla ilgili hesaplamalarda yetersizliği dikkatleri çekmekteydi." (Sombart, 1967, s. 95)

<sup>29</sup> "Paranın tesliminde ve malın taşınmasında riskten kaçınılmasını sağlamak amacıyla değişim mektupları keşfedilmiş, çok küçük ödemelerde bile bu değişim makbuzları kullanılmıştır. Ticaretin belge oluşturan bu araçları öylesine geliştirilmiş ve yaygınlaştırılmış ki, Venedik'te kullanılan banka hesap pusulalarının oranı son derece yükselmiş ve neredeyse kontrolsüz spekülasyonlara yol açmıştı. On dördüncü ve on beşinci asırlarda ticaretin eski araçlarından değişim makbuzu, teslim tutanağı, senet ve çek tasarımı, yükleme belgesi gibi kullanılan kâğıtlar son derece mükemmel mükemmelleştirilmiş, ticaretin artmasına ve işlerin durumundan haberdar olunarak denetiminin kolaylaştırılmasına çok büyük katkılar sağlamıştır. Mal ile para akımını en doğru bir şekilde yansıtmaya işlevini gören muhasebe kayıtları, zamanın değişen koşullarına ve gereksinimlerine uygun bir şekilde geliştirilmiştir. Çift girişli hesap kaydından ya da ana defterden envanterler ve bilançolar çıkarılmakta, kâr/zarar ve borç/alacak durumu sürekli gözlenmekte, hesap kayıtları gelecekte çıkacak muhtemel anlaşmazlıklar için saklanmaktaydı. On dördüncü asrın henüz ilk yarısına girildiğinde, son derece bilimsel denilebilecek bir yeterlilikle imalat ve ticaret muhasebesi oluşturulmuş durumdaydı. On dördüncü asırda ticaretin gerektirdiği neredeyse tüm ekonomik kurumlar vardı, bu kurumlar öylesine faaldiler ki modern çağlarda görülecek ticaretin oluşumu için gerekli dönüşümü sağlayacak temelleri barındırmaktaydılar." (Fanfani, 1972, s. 161)

<sup>30</sup> "Kapitalist ekonominin büyük bir kısmı, bir para değerini içeren (üretim araçlarının satın alınması, mamul maddelerin satılması, işgücünün kullanılması vs gibi) mallarla ve hizmetlerle ilgili sözleşme ve antlaşma yapmaktır. Üstelik kapitalist ekonomik faaliyetin başlaması ve bitmesi, daima belirli bir miktar parayı gerektirmiş ve parayla gerçekleşmiştir. Sonuç olarak, kapitalist ruhun en önemli unsurunu hesaplama biçimleri oluşturmuş olduğundan, kapitalizmin en eski tarihinden beri hesaplama daima var olmuştur. Hesaplamayla, evreni rakamlara dayalı olarak düşünme alışkanlığı ve muhtemelen yeterliliği eğilimini kast ediyorum, bu hesaba dayalı düşüncenin gelir ve harcama gibi son derece karmaşık bir sisteme dönüşmüş olduğunu kast ediyorum. Ayrıca ilave ediyorum ki, rakamlar daima bir değeri ifade etmektedir, bir bütün olarak bu değerlendirme sistemi de en küçük de olsa sonuçtaki artı ya da eksi olarak farkı göstermektedir, hasılat ile harcama toplamlarının karşılaştırılmasından ulaşılan bu artı ya da eksi farkları şirketin işlerinden kâr mı yoksa zarar mı etmekte olduğunu kesinlikle göstermektedir. Hesaplama mekanizması iki sütunlu bir kayda dayandığından, ticari aritmetiği ve muhasebeyi zorunlu kılmaktadır. Hesaplama alışkanlığını yükselten ve geliştiren, üç önemli yol bulunmaktadır. Teknik araçların gelişme aşamalarına odaklanılarak, tarihteki etkinlikleri belirlenebilir; belirli bir dönemde insanların kullandığı ana hesap defterlerini, günlük hesap notlarını ve ayrıntılı hesap yazılarını inceleyerek bu çok eski dönemlerde işlerin hesap yoluyla nasıl takip edildiği tahmin edilebilir; son olarak da, o çağlarda yaşamış insanların yazdıklarına bakılarak hesaplama alışkanlığının gelişimi hakkında fikir edinilebilir. Ticari aritmetiğin beşiği İtalya ya da daha kesin bir ifadeyle



malı alırken kazanmayı hedefleyen henüz on dördüncü asrın başlarında İtalya'daki tüccarlar, riski azaltmak ve kârı da arttırmak maksadıyla, işlerin yanında özellikle sigortacılık işlemlerini ve muhasebe hesaplarını son derece geliştirmişlerdir. Modern anlamıyla ekonomik girişimin gerektirdiği muhasebe kayıt uygulamasına yönelmeden ve bu hesap tekniğinin temelleri oluşturulmadan, rasyonel ekonomik faaliyetin sadece özsel değerlerine yani dünyevi asketikizmin ahlaki yargılarına ve vicdani duygularına sahip olmanın gelişmeye neden olmayacağı öne sürülmüş; ticarete kullanılan yollar yapılmadan, mal taşımacılığı için gerekli olan güven ve sürat koşulları deniz ya da kara yollarında sağlanmadan, üretim artışını ucuz ve kaliteli kılan bilimsel buluşlar ve teknik ilerlemeler

Floransa'dır. Leonardo Pisano 1202 yılında yayınladığı 'Liber Abacci' adındaki eserinde doğru hesaplama yapılmasının temelleri ortaya konmuştur. Fakat bu temeller, yalnızca hesaplama sanatının esasını öğretmekteyse de, pek bir gelişme sağlayamamıştır. Arap rakamları bile İtalya'ya on üçüncü asra kadar girememiştir. Arap rakamları olmadan hızlı ve doğru hesaplama yapabilmek kesinlikle olanaksızdır. On altıncı asrın matematik dahilerinden biri olan ve ticari aritmetik sanatını mükemmelleştiren Tartaglia'dan uzunca bir zaman önce, malların toplam değerini dikkate alan yeni bir hesaplama tekniği olarak toplam kıyaslaması usulü İtalyalı tüccarlar arasında oldukça rağbet görmüştür. Yabancı bir uygulama olduğunu belirtmek üzere Galler'den alınma diye tanınmış olsa da, kökeni Fransız ve Alman olup on altıncı asrın başında İtalya'ya aktarılmıştır. Bu yeni hesap tekniğini yorumlayan ilk kişi, 'Aritmetik' isimli eseriyle Heinrich Grammateus'dur. On beşinci asırda ondalık kesirler keşfedilmiş olsa da, Simon Stevin'in etkisi sayesinde giderek daha çok kullanılmıştır. Gelir-gider ayrımıyla ve kâr-zarar sonucuyla ilk düzenli hazırlanmış muhasebe kaydı on üçüncü asır kadar gerilere gitmektedir. Papa 3. Nicholas'ın 1279-80 yıllarıyla ilgili olarak tuttuğu hesaplar, Floransa kentinin 1303 yılına ait gelir-gider hesabı; temel muhasebe uygulamasının bütün ayrıntılarının daha o yıllarda bilindiğini kanıtlamaktadır. Sayfanın ikiye ayrılarak gelir ile giderin ayrı ayrı sütunlara yazılarak sayfa diplerinde toplamlarının alındığı çifte kayıt muhasebe uygulaması, bunlardan çok daha eskidir. Cornelio Desimonis tarafından yapılmış araştırmalar, 1340 yılında Cenova kent hükümetinin uyguladığı pertita doppia sisteminin çift taraflı defter olduğunu ve bundan çok daha önce çifte kayıt uygulamasının bulunduğunu kanıtlamaktadır. Çift taraflı defterin on beşinci asırdan çok önce kamu ve özel kesimde tutulmuş olduğunu kanıtlayan pek çok belgeye ulaşılmıştır. Çift girişli gelir gider kıyaslamasının en mükemmel ve en öğretici örneklerine Venedikli Soranzo kardeşlerin kapsamlı ticari aritmetik kitaplarında (1406) rastlanılmaktadır. Çifte giriş hesaplamasının ilk kuramsal açıklaması, Fra Luca Pacioli'nin 'Summa Arithmetica' isimli eserinin dokuzuncu bölümü gelir-gider toplamlarının alınmasına ve karşılanmasına ayrılmıştır. Gelişim çağındaki kapitalizm, bu asırlarda İtalya'da ufak tefek hatalarıyla da çift kayıt hesaplama tarzını uygulamaktaydı. Ticari aritmetik ve gelir-gider ya da hasılat-harcama ayrımlı çifte kayıt hesapları orta sınıf mensupları arasında çok iyi bilindiği gibi, bu günlerde harcamayı ve tahsilatı yapan kimseler tarafından anında deftere işleniyordu. Messer Benedetto Alberti, saygın ve başarılı her tüccarın parmaklarına bulaşmış mürekkep lekelerinden dolayı gurur duyması gerektiğini sürekli vurgulamıştır. Gerçekten de Alberti, çok sayıda insanla para alışverişinde bulunan her tüccarın ve her işadammının esas görevinin, alış-satış işlemleriyle olduğu kadar sözleşme ve antlaşmalar yoluyla da gerçekleşen para giriş ile çıkışları gerçekleştiği anda doğru bir şekilde kayda geçirmesi ve bu kayıtları düzenli şekilde saklaması gerektiğini belirtmektedir. İş yapıldığı sürece, parayı tutan ellerin kalemi de tutması gerekmektedir. Kesin olarak, İtalya, ticari aritmetiğin yaygın ve bilimsel olarak kullanıldığı ilk ülke olmuştur. Ancak asırlar geçtikten sonra Hollanda, İtalya'nın yerini almış ve çifte girişle temelleri atılan rasyonel muhasebe tekniğini daha ileriye taşıyabilmiştir. Artık Hollanda yalnızca orta sınıf erdemlerinde değil, fakat kesin hesaplama tarzının doğru kâr/zarar sonuçlarında da model olma öncülüğünü elde etmiştir. On sekizinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise, Hollanda ile Amerika arasında kıyasıya bir rasyonellik yarışması başlamıştır. İngiltere, ancak on dokuzuncu asrın başlarında Hollanda'nın ticari aritmetiğini geçebilmiştir. Bu yıllarda Almanya, özellikle Hamburg ile dikkatleri çekmekteydi. Rasyonel hesaplamada geri kalmış ülkelerin, rasyonel ekonomik faaliyette ileri gitmeleri düşünülemez." (Sombart, 1967, s. 125-129)

gerçekleştirilmeden, rasyonel ekonomik faaliyetin ortaya çıkamayacağına ısrar edilmiştir. Tuttukları muhasebe kayıtlarıyla, geliştirdikleri polişe belgeleri ve borç şekilleriyle İtalyan tüccarlar ve bankerler, henüz daha protestanlığın asketik öngörülerini oluşturulmadan on dördüncü asırdan itibaren çok yüksek kazançlar elde etmiştir. On dördüncü asırdan itibaren İtalya, sadece borç-alacak işlemleriyle büyük miktardaki paraların kullanıldığı bir finans merkezi olmasının da ötesinde, rasyonel ekonomik faaliyetin gerektirdiği iş disiplini altında ticari mallar üreten bir ülke konumuna da erişmiştir. Çift girişli hesap tekniğinin on dördüncü asır İtalya'sında yaygınlaşan rasyonel ekonomik etkinliğin bir gereği olarak uygulandığı ve geliştirildiği gerçeğinin yanında, protestanlığın ahlakının yani dünyevi asketikizminin idealleri arasında uyumun<sup>31</sup> olduğunu kimse inkar edememektedir. Dünyevi asketikizmin idealleri ve inanç dokusu Avrupa'da benimsenmeden asırlar önce rasyonel ekonomik faaliyet Avrupa'nın pek çok ülkesinde<sup>32</sup> biçimsel ve

<sup>31</sup> "Her bir ekonomik işlemin çift giriş kaydıyla hesabının yapılması sayesinde, kâr/zarar durumu sürekli olarak gözlenerek, faizler ile servet arasında uygunluğun sağlandığı kadar borçlar ile alacaklar arasında da denge kurulması da olanaklı olmuştur. Böylece henüz daha ilk asırlardan itibaren, çift taraflı defter kaydı, kazanç peşinde koşan tüccarların ve finansörlerin her an ne durumda olmalarını hesap edebilmeleri açısından son derece büyük bir öneme sahip olmuştur. Gelir ile gider ya da hasılat ile harcama arasında bir denge kurarak olumlu bir fazlalığa ulaşmasında; kâr yada zarar sonucunu hesaplama yoluyla görebilmesini sağlayan, iki zıt taraflardan hesap yapmasını mümkün kılan çifte kayıt usulünün büyük rolü olmuştur. Çifte kayıt usulünde kârda mı yoksa zararda mı olunduğunun belirlenmesinde, iki nokta öne çıkmaktadır. Bir taraftan benzer ifadelerle her işlemin açıklaması özet olarak yapılırken, edinilen kazançlar ile konulan sermaye kesin rakamsal değerleriyle ve miktarlarıyla yazılırken; çifte giriş kaydında alıcısına ulaştırılmış nihai mallara çok büyük önem verilmiş, çift taraflı hesap kaydıyla rasyonel kazanç takibi mümkün kılınmış veya kesinleştirilmiş, çift girişli kayıt sistemi sayesinde her mal-para akımı hakkında doğru ve kesin bilgi sahibi olunarak henüz doğmakta olan kapitalizmin gelişmesi üzerinde son derece etkili olunmuştur. Diğer taraftan da öne sürülen bir başka görüş, ana defter kayıtlarındaki kâr/zarar hesabının ve bir bütün olarak denge fazlalığının, her bir işlem türü için tutulan ayrıntılı hesap kaydının tutulmasına esastan katkı sağladığı düşüncesini içermektedir. Bu iki görüş arasında yapılacak bir kıyaslamada, ilk çifte giriş kayıt tekniklerinin önemi ortaya çıkmakta, her mal alış ile satışlarda ya da girilen borç ile alacak işlerinin rakamsal takibi ve denetimini mümkün kılarak rasyonel ekonomik etkinliğin biçimsel görünüşleri hakkında ayrıntılı fikirler sunmaktadır. Denilebilir ki, hiç kimse kapitalizmi çift girişli hesaplama tekniği olmadan kesinlikle düşünemez. Çift taraflı hesap kaydı, rasyonel ekonomik faaliyetin biçimiyle olduğu kadar içeriğini de bütünüyle kapsamaktadır. Çift girişli hesaplama tekniğinin bir araç olarak kapitalizmi son derece etkili kıldığı ve yaygınlaştırdığı görüşü ile çift taraflı hesap kaydını zorunlu kılan dünyevi asketikizminden kapitalizmin ortaya çıktığını ileri süren görüş arasında bir karara varmak, gerçekten de çok zordur. Her şeye rağmen, her iki görüş açısından da, çift girişli hesap kaydının son derece önemli bir rolü vardır." (Fanfani, 1972, s. 141)

<sup>32</sup> "Sabırlı bir araştırmacı, başarıyla ya da başarısızlıkla sonuçlanmış yüksek tutarlarda işlerin yapıldığıyla ilgili belge dağıtımını hemen fark edebilir, on beşinci asır İtalyanlarını kapitalist anlamda faaliyet yapan ve kazanç maksatlı işlerini kamu yapılarında yürüten kimseler olarak bulabilir, Katolik ortaçağında İtalya'da kapitalist zihniyetin rasyonel ekonomik faaliyetiyle ve rasyonel kurumlarıyla varlığına tanık olabilir, rasyonel yasalarıyla kendi çağdaşlarının dahi düşüncelerini değiştirerek eylemlere nasıl daha fazla özgürlük tanıdığını araştırabilir. G. Luzzatto, on dördüncü ve on altıncı asır İtalya ekonomisinin kapitalist özelliklere sahip olduğunu mükemmel şekilde resmetmektedir. Henüz daha ortaçağdayken Fransa, İngiltere, İspanya ve Almanya'nın bazı bölgelerinde dikkat çeken gelişmeler olmuştur. Orta çağlarda Katolik İngiltere'nin kapitalist ruhu eylemlerinde yaşatan kişilerin varlığını kanıtlayabilmek için, önce

içerik olarak benimsenmiş, büyük miktarlarda sermaye oluşturularak yüksek kazançlar sağlanmıştır. Büyük miktarlarda borç senetleri düzenlenmiş, parayı elde tutmak veya lüks tüketime harcamak yerine işe aktararak büyük kârlar elde edilmiştir.

#### 4. Sonuç

Planlanan en yüksek hedeflere sürekli olarak ulaşmak için en uygun araçların seçilmesini gerektiren rasyonel ekonomik faaliyetin Avrupa'da gerçekleşmesinde; özsel içeriği olarak dünyevi asketikizm kadar, biçimsel görünümü olarak çift girişli kayıtlar ve geliştirdiği belge ile araçları da belirleyici işleve sahip olmuştur. Rasyonel ekonomik faaliyeti sağladığı yüksek kazançlar, kullanılan poliçe ve bankacılık-sigortacılık gibi araçlar, işin denetiminde ve ne durumda olduğunun bilinmesinde geliştirilen çift girişli kayıtlar biçimsel olarak kapitalist ruhun varlığının kanıtları olarak 1300'lü yılların başlarında Avrupa'da ortaya çıkmış olmasına rağmen; özsel olarak dünyevi asketikizmin dinsel bir içerik kazanarak kişilerin zihinlerinde kök salması, ancak reformdan sonra mümkün olmuştur. Sadece özsel dokusunu ön şart olarak öne çıkartarak Avrupa'da kurumsallaşmış rasyonel ekonomik faaliyet ile dünyevi asketikizm veya protestan ahlakı arasında doğrudan bir nedensellik bağının kurulması ne kadar hatalıysa; araçlarıyla ve biçimsel görünümüyle rasyonel ekonomik etkinliğin yaygınlaşmasında ve kurumsallaşmasında, reformun yol açtığı kilise karşıtlığı akımında dünyevi asketikizmin gördüğü işlevi önemsemek de bir o kadar hatalı ve önyargılı olacaktır. Zira hemen her uygarlıkta maddi kültür ile manevi kültür eninde sonunda birbiriyle uyuşarak bir bütün haline gelmişse de; gelişmenin başlangıcı bazen maddi kültürden gelmiş, bazen de manevi kültür ilerlemenin ve gelişmenin

---

yünde ve sonra da yünlü dokumada ülkeyi öncü yapan ve büyük üretim merkezi haline getiren on dördüncü asırdaki değişimleri incelemek gerekir. Reformdan asırlar önce İngiliz koyun yetiştiricilerinden bazıları imalatçı ve tüccar haline gelmiş, tıpkı bir işadami gibi davranmalarını sağlayan özel bir ruha sahip olduklarını göstermiştir. Sulh hakimi Ypres, 1445 yılında İngiliz rakiplerinin kentteki dokuma imalatını çökerttiğini, büyük ve artan miktarda yünlü kumaşları kente ihraç ettiklerini belirtmesi, bu ifadelerimizin delilini oluşturmaktadır. On beşinci asırda bir piskopos, işgücünün örgütlenmesi bakımından kapitalist özellikler taşıyan girişimlerden ve yüksek tonajlarda gemiyle yük taşıyan tüccarlardan söz etmiştir. Hansa ligiyle rekabet edebilecek 1487 yılında kapitalist zihinle donatılmış Fransız tüccarlar vardı. Katolik ortaçağlar boyunca İspanya'yı da kapsayan Batı Avrupa'nın tamamında büyük ölçekte uluslararası ticaret yapıldığını, mal teslimatında ve sigortacılık işlerinde son derece mükemmel yöntemlerin kullanıldığını göstermektedir." (Fanfani, 1972, s. 136)

etkili güdülerini bünyesinde oluşturmuştur. Nitekim, kapitalizmin ruhu olarak gördüğü ve protestan ahlakı olarak isimlendirdiği dünyevi asketikizmin, kapitalizmin maddi ideallerinin benimsenmesinde başlangıçta çok önemli rol oynamış olsa da etkisinin en fazla iki asır kadar sürdüğü, seçilmişliğin uhrevi işaretler yerine bireysel güdülerin nihai hedef haline geldiği M.Weber tarafından da kabul edilmiştir. Kapitalizmin ruhu olarak protestan ahlakı manevi kültür olarak en fazla iki asır etkili olmuşsa da, dünyevi asketikizm yoluyla rasyonel ekonomik faaliyetin özsel dokusu ya da bireysel güdülerinin, seçilmişliğin işaretlerine sahip olmak gayesiyle toplumun üst katmanlarından aşağıya doğru indiği; zenginlik ve faiz kadar dünyevi çalışmaya da karşı çıkan, genel olarak manastır duvarları dışında tanrısal görev tanımayan ortaçağ zihniyetinin etkisini kaybettiği; reformun kilise karşıtlığını oluşturan uç mezheplerinin (Püriten, Metodist, Pietist, Quaker vs) ise, ibadeti işyerine taşıdığı, çalışmayı ibadet olarak tanıdığı, mesleki faaliyeti tanrıya ulaştıran takva yolu haline getirdiği, kazancı olduğu kadar faizi de yasallaştırdığı da bir gerçektir.

## Kaynaklar

- Aho, J. (2005). *Confession and bookkeeping: The religious moral and rhetorical roots of modern accounting*. New York, NY: State University of New York Press.
- Akalın, K. H. (2007). Yahveizmdeki vahiy yasasının yaşama tarzını rasyonelleştirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 1-14.
- Cleve, C. (1964). *Principles of double-entry bookkeeping*. New York, NY: Transaction Publishers.
- Dobb, M. (1992). *Kapitalizmin gelişimi üzerine incelemeler*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Fanfani, A. (1972). *Catholicism, protestantism and capitalism*. New York, NY: Arno Press.
- Fromm, E. (1993). *Özgürlükten kaçış* (S. Budak, Çev.). Ankara: Öteki Yayıncılık.
- Steven, M., & Roselyn, M. (2010). *Ethical obligations and decision making in accounting*. London: McGraw Hill.
- Poggi, G. (1987). *Calvinism and the capitalist spirit: Max Weber's protestant ethic*. London: Macmillan Press.
- Robertson, H. M. (1933). *Aspects of the rise of economic individualism: a criticism of Max Weber and his school*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sombart, W. (1967). *The quintessence of capitalism*. New York, NY: Howard Fertig.
- Troeltsch, E. (1981). *The social teaching of the christian churches*. Chicago: The University of Chicago Press.

Weber, M. (1950). *General economic history*. Illinois, IL: Glencoe Free Press.

Weber, M. (1964). *The sociology of religion*. Boston, MA: Beacon Press.

Weber, M. (2012). *Ekonomi ve toplum* (Cilt 1) (L. Boyacı, Çev.). İstanbul: Yarı Yayınları.

Weber, M. (1984). *The protestant ethic and the spirit of capitalism*. London: George Allen and Unwin.

